

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Вищого навчального закладу
Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі»
08 липня 2015 року № 152-Н
Форма № П-4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Навчально-науковий інститут харчових технологій, готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу
Форма навчання денна
(денна, заочна, заочно-дистанційна)

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту
Завідувач кафедри

_____ Г. П. Скляр
(підпис, ініціали та прізвище)
« ____ » _____ 2021 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

*на тему: «Розвиток туризму у Харківській області: стан та
перспективи»*

*зі спеціальності 242 «Туризм»
освітня програма «Туризм» ступеня бакалавра*

Виконавець роботи Крутін Вадим Євгенович
(прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Науковий керівник д.геогр.н., доц. Шуканов Павло Васильович
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Полтава – 2021

ЗМІСТ

Стор.

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ	
ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНУ	5
1.1 Природно-рекреаційні ресурси Харківської області як основа туристичного потенціалу	5
1.2 Історико-культурні фактори формування туристичного потенціалу Харківської області	19
1.3 Соціально-економічні фактори функціонування туристичного ринку регіону	37
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	
ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	47
2.1 Оцінка туристичної діяльності у Харківській області	47
2.2 Напрями розвитку туристичної галузі Харківської області	65
2.3 Розробка екскурсійно-пізнавального туру по Харківській області	73
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83

ВСТУП

Регіоналізація як невід’ємна складова сучасного глобалізованого світу набуває дедалі більшого значення і є предметом підвищеної уваги державних структур, науковців і суспільства у цілому. Серед складових цього явища особлива роль належить регіональному туризму, що враховує своєрідність окремих територій та наявність синергетичного ефекту у їх сполученні. При цьому у країнах світу накопичено значний досвід, який доцільно вивчити й адаптувати до українських реалій.

Питання дослідження розвитку туризму в Харківській обл. висвітлювали у своїх працях такі науковці, як Довгаль Г. В., Колесников О. М., Отечко С. А., Пересадько В. А., Покоłodна М. М., Рекун Г. П., Семенова М. В., Тишевська О. В., Фоменко Н. В., Яковчук О. В. та інші. Однак багато питань залишаються відкритими, дискусійними та потребують постійної уваги, зокрема дослідження напрямів подальшого розвитку туризму в регіоні, що і обумовило актуальність теми кваліфікаційної роботи.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні заходів, щодо розвитку туризму у Харківській області.

Досягнення та реалізація поставленої у роботі мети потребує вирішення таких завдань:

- охарактеризувати природно-рекреаційні ресурси Харківської області як основа туристичного потенціалу;
- дослідити історико-культурні фактори формування туристичного потенціалу Харківської області;
- дослідити соціально-економічні фактори функціонування туристичного ринку регіону;
- здійснити оцінку туристичної діяльності в Харківській області;
- визначити напрями розвитку туристичної галузі регіону;

– розробити екскурсійно-пізнавальний тур по Харківській області.

Об’єктом дослідження кваліфікаційної роботи є процеси розвитку туризму в регіоні.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та практичні аспекти дослідження розвитку туризму України, зокрема у Харківській області.

У роботі використано такі наукові методи дослідження: морфологічного аналізу, системного аналізу, критичного аналізу, табличний, порівняння та узагальнення.

Інформаційну базу кваліфікаційної роботи склали Закони України, Кодекси України, Постанови Уряду, Кабінету міністрів України й інші правові акти, інформація Державного комітету статистики України, наукові статті, монографії, а також матеріали мережі Інтернет.

Галуззю застосування результатів дослідження є практична діяльність підприємств туристичної сфери України. Запропоновані у роботі рекомендації створюють основу для розвитку туристичної діяльності в Україні та у Харківській області.

РОЗДІЛ 1. ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНУ

1.1 Природно-рекреаційні ресурси Харківської області як основа туристичного потенціалу

Харківська область розташована на північному сході України. На півночі і північному сході вона межує з Белгородською областю Росії, на сході – з Луганською, на південному сході – з Донецькою, на південному заході – з Дніпропетровською, на заході і північному заході – з Полтавською та Сумською областями України.

Площа області становить 31,4 тисячі км² (5,2 % від території України). За площею займає четверте місце після Одеської, Чернігівської та Дніпропетровської областей. Протяжність з півночі на південь становить 210 км, із сходу на захід – 220 км [22]. Область характеризується великою різноманітністю природних ресурсів і розташовується у двох природних зонах – степу та лісостепу.

Переважає рельєф області представлений хвилястою рівниною з незначним нахилом у південно-західному (до басейну Дніпра) та південно-східному (до басейну Дону) напрямках. На північно-східну частину області заходить Середньоросійська височина, на південну – відроги Донецького кряжу. Решта території області відноситься до Дніпровсько-Донецької западини. Переважна частина поверхні території Харківщини виникла через діяльність річок, які утворили терасові рівнини. Це ступінчата поверхня, розчленування якої тим більше, чим вона вища та найдавніша.

Рельєф, наряду з іншими чинниками, впливає на умови формування рекреаційної діяльності та, як наслідок, на створення рекреаційно-туристичної індустрії певного регіону. За Н. В. Фоменком [72], рекреаційні ресурси

території можна оцінювати по таких чинниках, як клімат, лісова рослинність, водойми та рельєф. Згідно даної методики переважний рельєф Харківської області відповідає показнику «добрий» – сходинокво-пересічний, ерозійно-розчленований, та в цілому сприяє розвитку туристично-рекреаційної індустрії.

Погодні умови визначають сприятливість території до рекреаційно-туристичної діяльності, особливо це стосується Харківщини, яка має добрий фізико-географічний рекреаційний потенціал.

Клімат Харківської області помірно континентальний, територія даного району характеризується своєрідним кліматичним режимом, який формується під впливом загальних та місцевих кліматоутворюючих факторів: сонячної радіації, циркуляції атмосфери, впливу підстильної поверхні [29].

Розташування території у помірних широтах між 52° та 49° пн.ш. сприяє надходженню певної кількості сонячної радіації. Так, найнижча тривалість сонячного саява характеризує зимовий період (8 годин), влітку вона збільшується до 16-17 годин. Загальна тривалість сонячного саява поступово збільшується з березня (116 год.) до червня (290 год.), надалі поступово зменшується до 122 год. у жовтні. В цілому за рік вона становить понад 1900 год. У південних та східних районах відбувається її незначне зростання.

Параметри оптимальних кліматичних умов для рекреаційних цілей представлені в табл. 1.1.1

Таблиця 1.1.1

Параметри оптимальних кліматичних умов для рекреаційних цілей [72]

Показники	Літній період	Зимовий період
Середньодобова температура повітря, °С	15 - 26	-10 ... -25
Швидкість вітру, м/с	До 5	До 5
Період геліотерапії, днів	105 - 120	-
Тривалість пляжно-купального періоду, днів	60 - 90	-
Товщина снігового покриву, см	-	10 - 40

Сучасний температурний режим регіону нестійкий та характеризується різкими коливаннями температурних показників [37]. Але впродовж року головні метеорологічні величини змінюють свій режим відповідно до кліматоутворюючих факторів. Перехід від сезонів року відбувається внаслідок зміни надходження кількості сонячної радіації, циркуляційних процесів, які останнім часом характеризуються значною мінливістю. Найхолоднішим місяцем року залишається січень з середньомісячною температурою $-4,5^{\circ}\text{C}$, хоча різкі зниження температури повітря можуть фіксуватися у лютому.

Найтеплішими місяцями року є липень та серпень з середньомісячними температурами $22,7^{\circ}\text{C}$ та $21,5^{\circ}\text{C}$ відповідно. Південно-східна частина області виділяється високими температурами повітря та незначною кількістю опадів. У теплий період року поверхня території області представляє зелений масив лісів, полів, луків. Надходження сонячної радіації є достатнім, за умов безхмарної погоди зростає випаровування, що сприяє розвитку конвективної хмарності, яка формує зливові короточасні дощі. Ліси збереглися у річних долинах: на крутих схилах, борових терасах та пойми Сіверського Дінця. Лісні масиви пом'якшують температурні показники по відношенню до відкритої місцевості, вони мають більшу вологість повітря, зменшують швидкість вітру.

Отже, на території Харківської області зима є помірно холодною, літо – помірно жарким. У цілому східна частина області холодніша за західну. У північно-західних районах області суховійних днів менше.

Вологість повітря є одним із головних показників загального режиму зволоження території. Відносна вологість та дефіцит вологості характеризують сухість повітря. Відносна вологість повітря за рік змінюється не суттєво (73-76 %). Максимальні значення спостерігаються у грудні (84-89 %), мінімальні – у травні (58-61 %). Зміщення максимального значення на травень можна пояснити різким зростанням температур повітря у квітні та незначної вологості повітря. Спостерігаються дні, коли відносна вологість суттєво відхиляється від багаторічних значень у бік посушливості, це є

характерним для весни та літа.

Річний хід хмарності та атмосферних опадів відповідає циркуляційним процесам в Атлантико-Європейському секторі. Отже, середньорічна кількість опадів по області коливається від 457 до 568 мм. Розподіл опадів по місяцях і території нерівномірний. У холодний період року, незважаючи на значно більшу кількість днів з опадами і велику їх тривалість, опадів випадає менше (0,1-0,5 мм). Вони змішані та рідкі (дощ, сніг з дощем).

У теплий період року атмосферні опади більш інтенсивні (27-37 мм), але менш тривалі (переважно зливові), ніж в осінньо-зимовий період.

Вітровий режим території є важливим показником стану атмосфери і безпосередньо впливає на теплофізичні властивості середовища. Він залежить від розподілу атмосферного тиску в Атлантико-Європейському регіоні. Отже, він відбиває особливості циркуляційних процесів в атмосфері. За багаторічними даними середня річна швидкість вітру коливається в межах 3,2-5,0 м/с. Але сучасний вітровий режим характеризується її зменшенням (2,7 м/с). Однак протягом року швидкість вітру неоднакова. Аналіз повторюваності напрямків вітру вказує на існування двох сезонів: теплий та зимовий. У теплий сезон переважають вітри західної складової, у зимовий – східної.

Отже, кліматичні ресурси Харківської області є досить сприятливими для рекреації, а особливо для її літніх видів, таких, як оздоровча, пляжна, спортивна, пізнавальна рекреація. За методикою оцінки рекреаційної території Н. В. Фоменко (табл. 1.1.1) кліматичні ресурси досліджуваного регіону відповідають показнику «добрий» та відповідають параметрам оптимальних кліматичних умов для рекреаційних цілей (табл. 1.1.2).

Водні ресурси Харківської області представлені річками, озерами, болотами, ставками, водосховищами, каналами, водоводами, підземними водами. Всі водотоки та водні об'єкти області відносяться до басейнів річок Дона і Дніпра, охоплюючи відповідно 3/4 і 1/4 території області, та є об'єктами

Таблиця 1.1.2

Оцінювання території для стаціонарного відпочинку [72]

Показники	Кліматичні умови	Лісова рослинність	Водойми	Рельєф
Найкращий	10-11 місяців: - тепле літо і помірно холодна зима з стійким сн. покривом; - спекотне тривале літо і коротка тепла зима без стійкого сн.покриву	сухі соснові, широколистяні, хвойно-широколистяні ліси. змішані з домішками субтропічних видів	теплі моря з температурою > 17°C протягом 3-4 місяців	гірський (до висоти 2км), перед-гірський, пересічний: розчленований
Добрий	7-9 місяців: спекотне і сухе літо і м'яка зима зі стійким сн.покривом	сухі темнохвойні листяні, кедрові, дрібнолисті ліси	теплі озера і крупні ріки,прохолодні моря з температурою 16°C прот.2-3міс.	Сходинково-пересічний, ерозійно-розчленований
Задовільний	3-6 місяців: прохолодне дощове літо і м'яка зима з нестійким сн. покривом або спекотне засушливе літо і сувора зима.	частково заболочені темнохвойні, листяні і змішані ліси	прохолодні озера, вдсх, річки і холодні моря	пагорбовий, слабо пересічний
Поганий	2- 3 місяці: спекотне засушливе літо і нестійка зима з незначним сн. покривом або без нього.	притундрові рідколісся, листяні ліси в поєднанні з болотами	теплі малі і великі прохолодні водойми	площинно-пагорбовий
Дуже поганий	1-2 місяці: коротке прохолодне літо і тривала зима або спекотне літо і безсніжна зима	заболочені ліси, лісотундри, ліси по болотах і невеликі лісові масиви серед с/г угідь	холодні водойми і прохолодні малі ріки з температурою <12°C.	площинний або гірський (важкодоступні місцевості).

загальнодержавного значення. Річкова мережа розподілена по території нерівномірно. В цілому на території області налічується 867 річок, загальною довжиною 6405 км. Переважна більшість – це малі річки, серед них – 172 річки довжиною більш 10 км. Великих і середніх річок, довжина яких перевищує 150 км, небагато. Головною річкою області є Сіверський Донець з притоками Оскіл, Уди, Мжа.

Нараховується 583 озера. Найпоширенішими є заплавні озера: їхні розміри, форма і глибина дуже різні і залежать від сезону і водності. Дуже багато стариць і відмерлих старих рукавів річок, більше всього їх в заплаві долини р. Сіверський Донець. Всі вони річкового походження, мають витягнуту форму і невеликі глибини, більшість з них гідрологічно з'єднані з річкою і під час весняної повені живляться її водами. Найбільшим є озеро Лиман, яке розташоване у селищі Лиман Зміївського району. Озеро використовується в якості джерела водопостачання великої районної електростанції – Зміївської ДРЕС, а також служить природною водогосподарською базою створеного на ньому рибного господарства.

На Харківщині 57 водосховищ і 2538 ставків. Серед них є такі великі водосховища: Печенізьке на р. Сіверський Донець, Червонооскільське на р. Оскіл, Червонопавлівське на каналі Дніпро – Донбас.

Харківська область забезпечена наземними водними ресурсами слабо і нерівномірно. Проте умови для розвитку рекреації є, особливо у прибережних зонах таких водотоків та водойм, як рр. Сіверський Донець, Оскіл, та створених на них Печенізькому та Червонооскільському водосховищах.

За загальними запасами підземних вод область займає п'яте місце в Україні (після Чернігівської, Київської, Полтавської і Херсонської). На території регіону є достатні запаси підземних вод маломінералізованого гідрокарбонатного кальцієвого складу, хлоридних натрієвих різної мінералізації, які мають цілющі властивості і використовуються з лікувальною метою. Курортні та лікувально-оздоровчі території займають 1200,0 га.

Харківська область є одним з головних центрів бальнеолікування на Лівобережжі України. Найбагатші за запасами мінеральних вод – Березовські мінеральні води і Рай-Оленівка.

Як вже згадувалося вище, територія Харківської області розташована у двох ландшафтних зонах – лісостеповій (північна частина області) та степовій (південна частина). Територію степової зони раніше покривала різнотравно-типчаково-ковилова рослинність. До теперішнього часу в своєму первозданному вигляді степ практично не зберігся: він суцільно розораний і представляє величезні оброблені поля пшениці, кукурудзи, соняшнику, цукрових буряків. По балках і ярах тут посаджені байрачні ліси, а на піщаних терасах річок поширені соснові і сосново-дубові ліси. У порівнянні з лісостеповою частиною ґрунтовий покрив степової зони області більш простий. Тут переважають ґрунти, що сформувалися під впливом дернового процесу.

На території області ліси займають 318 тисяч гектарів. У лісах і парках Харківщини росте понад 1000 видів і форм дерев та кущів. Найбільш поширені лісові породи – дуб черешчатий і сосна звичайна. Нерідко зустрічається ялина. Поширеними є липа, клен, ясен. На достатньо вологих ґрунтах ростуть береза, вільха, верба, осика, тополя. У лісах чимало дикоростучих плодових дерев - яблунь, груш. Існує багато тварин, які використовують специфічність лісостепової зони - живуть у лісі, а на відкритих ділянках шукають їжу, живуть в одному місці, а розмножуються в іншому. У Харківських лісах живуть лосі, благородні олені, косулі, дикі кабани. З хижаків, крім лисиці і ласки, зустрічаються куниця, лісовий тхір, горностай, єнотовидна собака і вовк. Серед лісових гризунів особливо поширені білки, лісові соні, жовтогорлі миші, підземні і руді лісові полівки.

Лугова рослинність спостерігається у заплавах р. Сіверський Донець. Найбільш розповсюджені болотисті луки з переважанням осоки і м'ятлика болотного. В північній частині округу розповсюджені заливні луки,

зустрічаються торф'яники.

Оскільський округ лугових степів, дубових лісів розташовується східніше згаданого округу та займає верхню половину басейну р. Оскіл. Ліси тут такого ж типу, як і в попередньому окрузі. Характерним для цього округу є розвиток специфічних угруповань на крейдяних схилах, для яких є звичними тим'яники низькоосокові, проломникові степи та інші спільноти.

Округ Донецького кряжу різнотравно-типчаково-ковильних степів, лугових степів та байрачних перелісків займає відроги Донецького кряжу. Тут інтенсивно відбуваються процеси водної ерозії та утворення щільної мережі ярів. На території кряжу часто зустрічаються широколистяні ліси байрачного типу, що розташовуються по балках та долинах річок, а в найбільш високих місцях виходять на вододіли. Лісові ресурси згідно з Н. В. Фоменко [72] (табл. 1.1.2) відповідають показнику «добрий». Заповідна справа на Харківщині бере свій початок з XIX століття. Сучасна мережа природно-заповідного фонду області започаткована у 1972 р. Зі створенням у 1989 р. Обласного комітету з охорони природи робота по введенню нових заповідних територій та об'єктів активізувалась.

Природно-заповідний фонд Харківської області складають природні комплекси та об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділення з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду рослинного і тваринного світу, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

В Харківській області налічується 242 території і об'єкти природно-заповідного фонду загальною площею 74,15 тис га, з них загальнодержавного значення – 13 одиниць площею – 23,98 тис. га, місцевого значення – 229 одиниць площею – 60,72 тис. га [17]. Заповідні території розміщені в районах області нерівномірно, їх частка становить від 23,14 % у Печенізькому районі до 0,03 % в Шевченківському районі.

На території області є три національних природних парки (Гомільшанські ліси, Дворічанський, Слобожанський); чотири парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (загальнодержавні – Наталіївський, Старомерчицький, Шарівський та місцевого значення – Литвинівка); чотири регіональні ландшафтні парки (Великобурлуцький степ, Вільхова балка, Ізюмська лука, Печенізьке поле); ботанічний сад загальнодержавного значення Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, три дендрологічних парки (загальнодержавного значення – Краснокутський, дендрологічний парк Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва; місцевого значення – дендрологічний парк «Дружба» у м. Лозова); зоологічний парк загальнодержавного значення у м. Харкові.

Серед територій та об'єктів природно-заповідного фонду переважають заказники – 70 %. Серед заказників: 62 ентомологічних, 52 ботанічних, 16 гідрологічних, 13 ландшафтних, 9 лісних, 7 загальнозоологічних, 7 орнітологічних, 1 загальногеологічний, 16 гідрогеологічних.

На території області 44 пам'ятки природи, в тому числі 38 ботанічних, 4 гідрологічних і 2 комплексних. Також є 9 заповідних урочищ [22]. Харківська область посідає 16-те місце в Україні за площею природоохоронних територій, їх частка у загальній площі природно-заповідного фонду України близько 0,02 % [17].

Розглянемо найвідоміші об'єкти природно-заповідного фонду Харківського регіону.

Національний природний парк «Гомільшанські ліси» розташовано на відстані 45 км від міста Харків. Загальна площа парку становить 14314 га і розташована єдиним масивом у долині річок Сіверський Донець та Гомольша. НПП «Гомільшанські ліси» завдяки своєму географічному положенню має надзвичайно багату та різноманітну біоту, яка на відносно невеликій території утворює дев'ять типів природних комплексів: нагірні діброви, соснові та дубово-соснові ліси піщаної тераси, заплавні та суходільні луки із

різноманітними озерами-старицями, болота та ділянки степової рослинності та інші. На території парку є геологічні, геоморфологічні та гідрологічні пам'ятники природи. Перелік рідкісних рослин включає 132 види, з яких 37 видів – це рослини нагірних дібров, 34 види – рослини борової тераси, 31 вид зустрічається на заплавних луках та 30 - степових видів. До Червоної книги України та міжнародних Червоних переліків занесені: хвощ великий, цибуля ведмежа, в'язіль стрункий, що є рослиною дольодовикового періоду, аконіт дібровний (ендем басейну С. Дінця), вороняче око, любка дволиста, костриця висока, костриця шорст колиста та інші. На території масиву мешкає низка рідкісних та зникаючих видів тварин, що занесені до Міжнародного Червоного списку та Червоної книги України. Тут зустрічаються європейська норка та видра, а у лісі мешкає борсук, занесений до Червоної книги України горностай, олень, козуля, кабан, лисиця. Зустрічається 10 видів кажанів, всіх занесено в списки видів, що охороняються відповідно до Бернської та Боннської міжнародних конвенцій [46].

Національний природний парк Дворічанський – природоохоронна, наукова, рекреаційна установа, яка розташована у північно-східній частині Харківської області, у Дворічанському районі. Парк виконує функцію вивчення, збереження та відтворення унікальних природних крейдяних комплексів, розташованих вздовж правого берега річки Оскіл. До складу парку входять два ботанічні заказники місцевого значення: «Червоний» та «Конопляне». Заказник «Червоний» був створений має загальну площу 49,8 га. Він розташований на крейдяних схилах правого берега річки Оскіл, біля села Красне Перше. Серед флори заказника – багато реліктових, ендемічних та рідкісних видів рослин. Заказник «Конопляне» має загальну площу 315,9 га. Розташований між селищ Тополі та Кам'янка. Він є унікальним місцем зростання рідкісних та зникаючих рослинних угруповань крейдяних степів, занесених до Зеленої книги України. Із представників флори заказника 6 видів занесені до Європейського Червоного списку, 4 види – до Червоної книги

України, 7 видів – до Червоних списків Харківщини. Рельєф парку досить різноманітний. Родзинкою є крейдянні гори, що єдиним масивом йдуть із північно-східної у південно-західну частину НПП вздовж русла р. Оскіл. Також по території парку протікає кілька струмків, лівобережних приток Осколу, зустрічається кілька старичних та лиманних озер. Загалом переважає схиловий тип місцевості, що включає балки із донними та схиловими яругами, є й піщані степи та бори, заплавні луки, байрачні ліси та, звісно, відкриті крейдянні схили.

Національний природний парк «Слобожанський» є об'єктом природно-заповідного фонду загальнодержавного значення. Він розташований на території Краснокутського району Харківської області в долині річки Мерла (басейн р. Дніпро). На території парку знаходиться 15 об'єктів ПЗФ, які в сукупності з Парком входять до всеукраїнської екологічної мережі. Особливістю НПП є осоко-сфагнові та гіпно-сфагнові болота. Парк об'єднує у собі природні особливості двох природних зон, Полісся і Лісостепу. Заплава річки розділяє парк на дві частини – на правому високому березі знаходиться нагірна діброва з невеликими ділянками лучних степів, лівий берег представлений більш пологими боровими терасами. Різноманіття ландшафтів території національного парку зумовлює і біорізноманіття. Оточені березовими і вільховими заростями, ці островки Полісся створюють умови, прийнятні для існування не типових для цієї зони рослин і тварин. Основною метою створення Парку є збереження цінних природних територій та історико-культурних комплексів і об'єктів Поліської та Лісостепової зони, проведення наукових досліджень в галузі охорони довкілля, створення умов для відпочинку, рекреації, оздоровлення населення, екологічної пропаганди і екологічного виховання.

Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Краснокутський» Один із найстаріших дендропарків України, історія якого налічує понад 200 років. Розташований у мальовничій місцевості

біля смт Краснокутськ в селі Основинці. Підпорядкований Краснокутській дослідній станції садівництва. В парку є два ставки, три муловідстійника, чотири джерела-криниці з водою, що має лікувальні властивості. Дерев в дендропарку в основному розміщені групами і ретельно підібрані. До наших днів в Краснокутському дендропарку збереглось більше 300 видів рідкісних рослин.

Дендрологічний парк Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва – це частина зеленої зони навчального містечка університету. Знаходиться на північному сході містечка і займає площу 23,2 га. Дендропарк був створений за ініціативою викладачів кафедри агролісомеліорації та лісівництва. На відведеній під парк території не було ніякої деревної рослинності, крім дубових лісосмуг по північній і східній межі та ряду дерев клена ясенелистого уздовж південної межі. На сьогодні у дендропарку є розарій, розсадник рідкісних рослин, декоративний ставок, колекційні ділянки різновиду сосен та дубів. Просто неба створено фітоценоз «Дуброва» – зразок місцевої флори. У дендропарку налічується близько 900 видів та сортів деревних рослини з Європи, Кавказу, Середньої Азії, Китаю, Далекого Сходу, Японії та Північної Америки.

Палацово-парковий комплекс «Шарівка», пам'ятка культурної спадщини національного значення, розташований у селищі міського типу Шарівка Богодухівського району Харківської області. Парк розбито на схилах великої балки, що прилягає до русла ріки Мерчик, на основі природного лісу та фруктових садів. Ним володіли поміщики Ольховські, Гебенштрейти, Кьоніги. Ансамбль садиби остаточно сформувався при її останніх володарях – Л. Е. та Ю. Л. Кьонігах. За цей час площа садиби зросла до 70 га. Саме вони запросили вчених-садоводів, якими було реконструйовано парк. На початку століття парк набув чіткого, закінченого планування: частина його була в регулярному стилі, інша мала ландшафтний (пейзажний) характер і поступово переходила в природних ліс. Склад живої паркової колекції різноманітний –

близько 200 видів дерев і кущів, 150 з яких є рідкісними екзотичними породами. У прилягаючому лісі водяться лосі, дикі кабани, кози. Композиційним центром парку є збудований на високому пагорбі двоповерховий замок-палац, який має 26 кімнат і три зали. Зовнішня будова та інтер'єри, стилізовані під готику, колись відзначилися розкішшю і частково збереглися до нашого часу: кахлеві печі, настінний живопис і ажурне ліплення, темні дубові панелі, дерев'яні парадні сходи. Цей палац належить до найстаріших пам'яток палацово-паркової архітектури України. Парк є найяскравішим прикладом садово-паркового мистецтва Харківщини. На сьогодні садово-парковий комплекс знаходиться у напівзруйнованому стані і потребує термінової реставрації.

Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Наталіївський» Наталіївський парк – палацово-парковий комплекс XIX століття, що знаходиться в селищі Володимирівка Краснокутського району Харківської області, за 18 км від залізничної станції Гути. Також відомий як заміська садиба «Наталіївка» (Наталівка). Парк розділений на дві частини – верхню і нижню. Верхня знаходиться на правому березі річки Мерчика і складається з дубового і соснового гаїв. Нижня розташована в гирлі річки. Садиба заснована у 1884 році поміщиком і цукрозаводчиком Павлом Івановичем Харитоненком, та названий на честь його молодшої дочки Наталії, княжни Горчакової. Після Жовтневої революції націоналізований комплекс був перетворений у спеціалізований протитуберкульозний санаторій. Палац і оточуючий ландшафт площею 50 га є цінною пам'яткою палацово-паркового мистецтва кінця XIX – початку XX ст. Парк налічує близько 100 видів та форм дерев і кущів. На сьогодні комплекс знаходиться у вкрай поганому стані.

Регіональний ландшафтний парк «Печенізьке поле» розташований в Печенізькому районі Харківської області України, на північ від сіл Артемівка і Мартове. Загальна площа парку становить 4997,6 га. Являє собою типову для регіону балкову систему, врізану у підвищене плато, на межі степової та

лісостепової зон з характерним рослинним і тваринним світом. Територія РЛП охоплює нижню частину балки р. Гнилиця, що простяглась зі сходу на захід і впадає в Печенізьке водосховище. В південній частині парку знаходиться балка Сулимів Яр довжиною 3,5 км. На території парку представлені степові, лучні, болотні та деревно-чагарникові фауністичні комплекси з цілою низкою рідкісних видів. Серед наземних хребетних тут зустрічається 6 видів, занесених до Європейського Червоного списку, 18 – до Червоної книги України, 14 – до Червоних списків Харківської області.

Харківський державний зоологічний парк Об'єкт природно-заповідного фонду м. Харкова загальнодержавного значення. Заснований у 1895 р. Площа зоопарку становить 22 га. Є найстарішим зоопарком в Україні. За цінністю колекції зоопарк займає друге місце в Україні – після Київського зоопарку. В зоологічному парку зберігаються понад 384 види тварин (8 тис. особин), серед них – риби (137 видів), земноводні (2 види), плазуни (44 види), птахи (97 видів), ссавці (79 видів). З них 7 видів занесені до Європейського Червоного списку, 14 – до Червоної книги України, в складі зооколекції 93 види, які включені до Конвенції про міжнародну торгівлю дикими видами фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення (CITES). Зараз Харківський зоопарк є повноправним членом Євразійської та асоційованим членом Європейської асоціації зоопарків і акваріумів [74].

Ботанічний сад Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна Ботанічний сад ХНУ ім. В. Н. Каразіна – об'єкт природно-заповідного фонду м. Харкова загальнодержавного значення, найстаріший ботанічний сад України. Заснований у 1804 р. одночасно із заснуванням Харківського університету. На сьогодні розташований на двох територіях, загальна площа яких становить 41,9 га. В експозиціях відділів дендрології, природної флори, квітково-декоративних рослин відкритого ґрунту та тропічних і субтропічних рослин зібрані багаті колекції, які є одними з найчисленніших в Україні. Колекція ботанічного саду включає релікти,

рідкісні види місцевої та світової флори, екзоти. Кількість видів флори становить понад 2000 [10].

Отже, Харківська область регіон достатньо забезпечений рекреаційно-туристичними ресурсами і має добрий потенціал для розвитку різних видів туристичної і рекреаційної діяльності, насамперед пізнавального, річкового рекреаційного, зеленого та екологічного туризму.

У наступному підрозділі роботи нами буде здійснено аналіз історико-культурної компоненти рекреаційно-туристичного потенціалу Харківської області.

1.2 Історико-культурні фактори формування-туристичного потенціалу Харківської області

Головними археологічними пам'ятниками I тисячоліття на Харківщині є городища – залишки поселень давніх народів. І хоча дати їх існування, політична й етнічна приналежність дискутується в науковому середовищі, вони привертають до себе увагу туристів. А за необхідної підтримки з боку влади можуть стати популярними туристсько-екскурсійними об'єктами.

Салтівське городище (IV – сер. XIII ст.) являє собою залишки фортифікаційних споруд на високому березі Сіверського Донця і величезний могильник у с. Верхній Салтів. Вважається форпостом Хазарського каганату. Ця культура цікава тим, що увібрала в себе тюркські, хазарські та слов'янські елементи, утворивши нетипове для того часу поселення. Для збереження та дослідження пам'ятки засновано Державний історико-археологічний музей – заповідник «Верхній Салтів» ім. В. Бабенка. В 2016 р. аби привернути увагу туристів до цього комплексу, харків'яни провели фестиваль «Перлини Слобожанщини» [2].

У 2004 р. біля с. Войтенки Валківського району знайдено унікальне для

України поселення готів (IV ст.) з великою кількістю монет, прикрас, предметів побуту, знарядь праці [78].

Цікавими пам'ятками давньої історії степової частини України є так зв. «кам'яні баби» – умовна назва кам'яних скульптур, що споруджувалися на сакральних територіях кочовими народами – скіфами, сарматами, половцями. На Харківщині групи кам'яних баб зібрані на горі Крем'янець в Ізюмі, біля Музею природи та біля Історичного музею в Харкові.

Донецьке городище (VIII-XIII ст.) у с. Покотилівка – ймовірно літописне давньоруське місто Донець, засноване на високому березі р. Уди ще в добу бронзи й укріплене скіфським населенням, на зміну якому в X ст. прийшли слов'яни. На сьогодні збереглися залишки фортифікаційних споруд.

Відома низка городищ на р. Сіверський Донець – на порубіжжі Степу (кочові народи) і Лісу (землеробські народи): Мохначанське, Хорошевське, Чугуївське та ін. Більшість з них була закладена ще скіфами. В XIII/XIV ст., очевидно внаслідок монголо-татарської навали, населення залишило ці місця й повернулося через кілька століть.

І хоча державна приналежність території сучасної Харківщини в добу Середньовіччя остаточно не з'ясована, в Харкові встановлено пам'ятники трьом видатним діячам Давньої Русі: Святому рівноапостольному київському князю Володимирі (2013, скульптори А. Дербило, М. Ятченко; вул. Героїв праці, 43 А), київському князю Ярославу Мудрому (1999, скульптори О. Шауліс, О. Демченко, В. Семенюк; архітектори В. Лівшиц, А. Антропов; вул. Пушкінська, 77) та новгородському князю Олександрі Невському (2004, скульптор С. Гурбанов; перехрестя Салтівського шосе і вул. Акад. Павлова).

Перші групи українських переселенців, очолені козацькими ватажками, почали селитися на прикордонних землях Московського царства з початку XVII ст.: у 1617 р. 10 тис. козаків із Запоріжжя оселились на р. Донець, у 1638 р. 1 тисяча козаків під керівництвом гетьман Якова Остряниці прийшли на Чугуївське городище, у 1646 р. козаки заснували Валки, в 1651 р. –

Краснокутськ, у 1654 р. – Харків, Охтирку, Зміїв, Печеніги, Хорошево. Як правило, для зведення острогів і фортець обиралися старі городища. Колонізація краю відбувалася під керівництвом белгородського воєводи. На кінець 1680-х рр. кількість населення перевищила 250 тис. людей – козаків, посполитих та ін. В результаті півстолітньої міграції сформувався новий самобутній регіон – Слобідська Україна (окраїна, вкрита слободами). Поруч з цією українною знаходилися інші – белгородська, тульська, рязанська й ін.

Повага до славних синів українського народу закріплена низкою пам'ятників козацьким лідерам і простим козакам. Перший на Харківщині пам'ятник гетьману Богдану Хмельницькому було споруджено в с. Бессарабівка Кегічівського району в 1954 р. й відреставровано в 1995 р. (скульптор В. Семенюк, архітектор Н. Фоменко), а другий – в Харкові в 2001 році. У 2004 р. на честь 350-річчя міста на початку пр. Науки встановлено пам'ятник засновникам Харкова – бронзова кінна статуя міфічного козака Харька (скульптор З. Церетелі). В 2015 р. на Червоношкільній набережній встановлено пам'ятник гетьману Петру Конашевичу-Сагайдачному, який виявився непотрібним у Криму.

У XVIII ст. Харків став одним із центрів освіти і науки в Україні. Сюди в 1726 р. був перенесений із Белгорода колегіум, який працював тут до його реорганізації в духовну семінарію в 1840 р. Будинок колегіуму, що знаходився на подвір'ї чоловічого Покровського монастиря, не зберігся. В навчальному закладі була створена бібліотека, церковний хор, додаткові класи. Тут в окремі роки навчалися до 800 дітей із різних станів. Видатними вихованцями колегіуму були церковні діячі Арсеній Могилянський, Йов Базилевич, Гавриїл Кременецький, фізик В. Петров, медики Г. Базилевич і Є. Мухін, перекладач «Енеїди» М. Гнедич, архітектор П. Ярославський, університетські професори А. Павловський, М. Каченовський, І. Двигубський та ін.

Архітектурні пам'ятки козацької доби на Слобожанщині – це храми. Їх у регіоні збереглося небагато. Почесне місце серед них належить

Покровському собору (1689), побудованому в стилі козацького бароко. З 1729 р. парафіяльна церква стала монастирським храмом. Внутрішні стіни собору розписував художник І. Бунаков – майбутній вчитель великого І. Рєпіна. На сьогодні – це найстаріша кам'яна споруда Харкова. Головною святинєю монастиря є Озерянська ікона Божої Матері (список), мощі святих і частка Хреста Господня.

Подібний до Покровського – Спасо-Преображенський собор (1684) знаходиться в колишньому полковому місті Ізюмі.

Церква Іоанна Богослова – зрубна, дубова, зведена без жодного цвяху, прикрашена різьбою. Храм було зведено в Куп'янську (бл. 1655), потім перевезено до Петропавлівки, а 170 років тому до Курилівки Куп'янського району.

В давньому козацькому місті Лебедині Сумської області збереглася Воскресенська церква (1789) – одна з найдавніших дерев'яних будівель на Слобожанщині – пам'ятка архітектури Національного значення. Зведена без жодного цвяху.

З XVIII ст. стоять на Харківщині дерев'яні, трьохкупольні Церква Введення во храм Пресвятої Богородиці (1777) у с. Введенки Чугуївського району та Свято-Миколаївський храм (1753) у с. Вільшани Дергачівського району.

Важливим форпостом Московського царства в Дикому полі в XVI–XVII ст. був Святогорський монастир (з 2004 р. – Свято-Успенська Лавра), розташований на високому крейдянному березі Сіверського Дінця. Пізніше територіально належав до Харківської губернії. Існує припущення, що перші ченці з'явилися тут в XIII ст. Але документально підтверджені відомості про московську сторожову службу в Святих горах датуються 1526 р., а про монастир – 1620 р. У другій пол. XVIII ст. настоятелями його призначалися викладачі Харківського колегіуму преподобні Фаддей (Кокуйлович) і Рафаїл (Мокренський) [71].

Новий період в історії Харківського регіону почався після ліквідації полкового устрою та створення на базі чотирьох слобідських полків Слобідсько-Української губернії (1765) – однієї з багатьох губерній Російської імперії. Він тривав 100 років і завершився революцією 1917 року. Успішна зовнішня політика імперії забезпечила ціле століття мирного життя і розвитку, а внутрішня політика була спрямована на централізацію й уніфікацію адміністративного устрою та суспільного життя.

Особливо великі зміни відбулися в Харкові. Він став резиденцією керівника губернії. Першим губернатором Слобідсько-Української губернії був Щербинін Євдоким Олексійович. Його бронзовий бюст (автор О. Рідний, скульптор А. Іванова, архітектор Ю. Шкодовський) встановлено в 2004 р. біля Будинку обласної адміністрації. Щербинін був одним із двох (ще був генерал-губернатор С. Кокошкін), ім'я якого носила вулиця Харкова.

З кінця XVIII до початку XX ст. губернський Харків із великого села поступово перетворився на велике і комфортне для життя місто. Перший план міста (1768), надісланий з Петербургу, виконано лише частково. В 1770-х рр. почалася реконструкція центра міста, з'явилися перші кам'яні будівлі в стилі раннього класицизму: будинок губернатора, Успенський собор, Банківська контора, Поштовий двір, воєнні Провіантські склади. В 1894 р. міська дума закріпила за вулицями постійні назви (до цього вулиці називалися й перейменовувалися як заманеться мешканцям) та перейменували 74 вулиці [26].

Перспективи Харкова визначили два чинники: ярмарки й університет. Чотири великі, навіть за масштабами всієї імперії, ярмарки (Хрещенська, Троїцька, Успенська, Покровська) з мільйонними оборотами грошей заклали ґрунт для економічного зростання. Розвиток торгівлі та промисловості в місті прискорився після великих реформ 1860–1870-х рр. і побудови залізниці (1869). Прискорилося й урбанізація.

Університет, відкритий у 1805 р., став культурний центром не тільки

Харківського регіону, а й усього півдня Росії, оскільки на нього покладалася всебічна опіка над Харківським навчальним округом, який охоплював Слобідсько-Українську, Катеринославську, Полтавську, Чернігівську, Херсонську, Таврійську, Воронезьку, Курську, Орловську губернії й області Війська Донського і Чорноморського козацтва.

Із Харковом пов'язаний період професійного становлення видатного українського художника, графіка, одного із засновників українського модерну в архітекторі, автора Великого і Малого гербів України В. Г. Кричевського. Юнаком він працював у архітектурних майстернях С. І. Загоскіна та О. М. Бекетова. На Москальовці зберігся будинок, де проживав митець.

З Харковом зв'язані імена таких художників як І. К. Айвазовський (жив у Харкові в 1854-1855 рр. Під впливом місцевої культури він написав низку картин на незвичну для нього тематику: Український пейзаж, Вечір на Україні, Закат сонця в Малоросії та ін.), Г. Г. Мясоєдова, Г. І. Семирадського, З. Є. Серебрякової (уроджена Лансере) та ін.

Вагомий внесок у розвиток музичної культури України і Російської імперії в цілому зробили харків'яни композитори П. П. Сокальський і В. І. Сокальський, Г. О. Алчевський, один із засновників російської школи віолончелістів кн. М. Б. Голіцин (онук генерал-фельдмаршала М. М. Голіцина – мецената Харківського колегіуму), оперний співак І. О. Алчевський та ін.

Історія професійного театру в Харкові почалася в 1780 р. Тоді під час урочистостей з нагоди відкриття Харківського намісництва, відбулася перша театральна вистава. В 1791 р. театр отримав власне приміщення – у дворі генерал-губернаторського палацу на університетській горці. У 1796 р. театр закрили, а в наступному році знесли. Свою діяльність театр відновив у 1808 р. Директором його став Г. Ф. Квітка. У 1816 р. антрепренери О. Й. Калиновський та І. Ф. Штейн побудували для нього дерев'яне приміщення, запросили до трупи М. С. Щепкіна, К. Т. Соленіка, П. Є. Барсова, І. Ф. Угарова й ін. [71].

У 1842 р. для театру було побудовано кам'яний будинок, який після неодноразової перебудови стоїть на вул. Сумській, 9. В кінці XIX ст. його взяла на свій баланс міська дума. Вважався одним із кращих провінційних театрів імперії. Тут виступали корифеї українського театру М. Садовський, П. Саксаганський, М. Кропивницький, М. Заньковецька, зірки російських і зарубіжних театрів. Харківщина на багато років стала рідною домівкою для видатного українського драматурга, актора і режисера Марка Кропивницького. Він не тільки виступав у місцевому театрі, а й оселився на хуторі Затишок (нині Шевченківський район), де написав чимало творів, створив дитячий театр, приймав у гості багатьох діячів культури. Згорілий у полум'ї революції маєток був частково відновлений у 1990-ті роки громадськістю, але на баланс держави не взятий. Могила митця знаходиться в Харкові. У другій половині XIX ст. почали створюватися й інші театри. В результаті Харків перетворився на визнаний центр театрального мистецтва Росії. Тут склалася достатньо розгалужена театральна інфраструктура, якою користувалися і місцеві митці, і гастролери

Циркове мистецтво як самостійний жанр, в Харкові закріплюється з 1864 р. Саме тоді на Михайлівській площі було побудовано дерев'яний стаціонарний цирк Чінізеллі. Пізніше подібні площадки для циркових вистав у різних районах міста будували Труцці, Годфруа, Сура й ін. Але всі ці бізнес-проекти були пожежебезпечними та нестабільними.

Днем народження харківського цирку вважається 1883 р. – коли градоначальник підписав указ про відкриття першого стаціонарного цирку на Торговельній площі (нині Павлівській). тут починали свій творчий шлях народні артисти СРСР приборкувачка тигрів Ірина Бугримова, ілюзіоніст Еміль Кіо, засновник першого в світі ведмежого цирку Валентин Філатов, клоуни-дресерувальники Володимир і Юрій Дурови.

Музейний рух на українських землях почався на поч. XIX ст. Перші музейні колекції сформувалися на підставі археологічних знахідок у

Причорномор'ї та зібрань живопису, нумізматики й ін. пам'яток, які забезпечували навчальний процес в університетах. Колекції Харківського університету, що почали формуватися з часів його заснування, у 1837 р. були передані в новозаснований Музей красних мистецтв і старожитностей (10 тис. пам'яток). З 1861 р. він був відкритий для публіки.

У 1886 р. Харківська міська дума заснувала другий в Російській імперії провінційний музей – Художньо-промисловий. Розміщувався він на другому поверсі Сергієвських торговельних рядів (не збереглися). А експонати музею успадкував Харківський художній музей.

На межі XIX-XX ст. музейний бум охопив усі сфери життя міста. В результаті громадської ініціативи з'являлися Педагогічний музей Харківського товариства поширення грамотності в народі (1902), Етнографічний музей Харківського історико-філологічного товариства (1904), Єпархіальний церковно-археологічний Музей (1913) та ін. Всього, за неповними даними, в місті в 1917 р. працювало 10 музейних установ.

Архітектура – це кам'яний літопис міста. Своєрідне архітектурне обличчя Харкова було створено в основному в кінці XIX – на поч. XX ст. На цей період припав і бум церковного будівництва, з домінуванням стилів спочатку класицизму, а згодом русько-візантійського.

Важливим ресурсом розвитку туристсько-екскурсійної діяльності є архітектурні споруди міста. Протягом XIX ст. на Слобожанщині працювала низка талановитих архітекторів, творча спадщина яких до сьогодні радує око харків'ян і гостей міста.

Засновником слобідсько-української класицистичної архітектурної школи вважається П. А. Ярославський. Він брав участь у складанні планів міст Харківського намісництва в 1782–1786 рр. і генеральних планів Харкова в кінці XVIII – на поч. XIX ст. За його проектами було побудовано 22 будинки (13 з них не збереглися): аптека приказу громадського піклування (нині Конторська, 2; 1788), поштамт на розі Старомосковської та Набережної (1804),

провіантські склади на пл. Поезії (1785–1787), садиба Мінстера та ворота на вул. Дмитрієвській, 14 (кін. XVIII ст.), палац губернатора Сабурова (нині вул. Акад. Павлова, 46), садиба Сердюкова на вул. Чернишевській, 14 (1808-1814), палац Шидловського в Старому Мерчику (1776-1778), Покровська церква в Пархомівці (1808), Введенська церква в Охтирці (1774-1784), церкви в м. Суми (1790) та Костянтинівці (1797) [71].

Творчий доробок викладача архітектури Харківського університету Є. О. Васильєва складає 15 будинків, виконаних у стилі класицизму (самостійно і в співавторстві). Найкращі з них: реконструкція будинку губернатора для університету на вул. Університетській, 14 (1805), навчальний корпус університету зі Свято-Антонієвською домовою церквою на вул. Університетській, 25 (1823-1831), архієрейський будинок (1820-1826) і трапезна (1820-1826) на території Покровського монастиря, дзвіниця Успенського собору з храмом Олександра Невського в нижньому ярусі на вул. Університетській (1821-1833; закінчена арх. А. А. Тоном в 1848) та ін.

Академік А. А. Тон обіймав посади професора університету і міського архітектора, працював в формах класицизму, неоренесансу, русько-візантійського стилю. За його проектами в Харкові побудовано: міський театр на вул. Сумський (1841, реконструйований Б. Г. Михаловським у 1883; нині Харківський Державний Академічний Драматичний театр ім. Т. Шевченко), духовна семінарія на вул. Семінарська (1836-1851; нині на вул. Володарського, 46 знаходиться Апеляційний господарський суд), житлові будинки Мясоєдова на вул. Рибній, 24–26 (1840-ві рр.), Павлова на вул. Катеринославській, 13 (нині Полтавський шлях), на вулицях Московській, 36 і 44, Миколаївській, 16, Катеринославській, 15 та ін.

За проектами архітектора Б. Г. Михаловського в Харкові побудовано: Римо-католицький костел Успія Пречистої Діви Марії на вул. Гоголя, 8 (1887–1891), Будинок Ради з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії на вул. Сумській, 18 (1902; реконструйовано арх. І. та С. Загоскініми, 1907), будинок

Раєвських на вул. Чернишевській, 6 (1878), житлові будинки на вул. Сумській, 2 і 45 (кін. XIX в.), прибутковий будинок на пл. Миколаївській, 11 (1900; надбудовано арх. П. Г. Крупко, 1929). За його проектами було реконструйовано Комерційний клуб на вул. Римарській, 21 (нині обласна філармонія, 1884–1885) і міський театр на вул. Сумській, 9 (1893).

Архітектор М. І. Ловцов – професор Технологічного інституту, брав участь у завершенні його будівництва. З 1893 р. працював у проектній конторі С. Загоскіна. Спроектвані ним храми сьогодні є прикрасою міста: Благовіщенський собор на вул. Різдвяній, 12 (1888-1901), Трьохсвятительська («Гольбергівська») церква на Заїковці (нині вул. Гольбергівська, 101; 1907-1914, у співавторстві з В. М. Покровським), церква Пантелеймона-цілителя на вул. Клочківській, 94-а (реконструкція 1898).

Помітний слід в архітектурному обличчі Харкова залишив Ю. І. Цауне. За його проектами на поч. XX ст. було споруджено: Вознесенську гімназію в Провіантському пров. (нині пров. Мар'яненко, 4; 1904), прибуткові будинки на вул. Пушкінській, 53 (1911; нині головний корпус Фармацевтичного університету) і вул. Сумській, 44 (1912), приватний будинок на вул. Сумській, 84 (1909), синагогу у пров. Мордвинівському (нині пров. Кравцова, 15 (1912–1914), де сьогодні розміщується Планетарій і багато ін.

В. М. Покровський працював у Харкові з 1907 по 1918 р. За цей час за його проектами побудовано багато церков у Харківській губернії та будинків іншого призначення, зокрема, Єпархіальний готель на розі вул. Катеринославська (нині вул. Полтавський шлях) і Різдвяна (1913), прибутковий будинок Пітри на вул. Чернишевській, 66 (1910-1913), Музей церковних старожитностей і єпархіальна бібліотека на вул. Мистецтв, 4 (в співавторстві з П. Величком, 1912) та ін.

Особливий внесок у створення образу сучасного Харкова на межі XIX-XX ст. зробив академік архітектури О. М. Бекетов. За його проектами в багатьох містах імперії було побудовано понад 100 громадських і житлових

будинків. Творив він у різних стилях – античності, ренесансу, бароко, мавританському. Був талановитим художником-пейзажистом. Центральну площу Харкова – пл. Конституції (в минулому Миколаївська пл.) прикрашає створений за його проектами архітектурний ансамбль, який складається з будинків Земельного банку (1896–1898), Азовсько-Донського комерційного банку (1897, пізніше реконструйований), Торговельного банку (1898–1899), Волзько-Камського банку (1906-1907). Низку приватних особняків побудував він у 1893-1914 рр. у Мироносицькому пров. (нині вул. Жон Мироносиць, 9, 10, 11, 13), на вул. Садово-Куликівській (нині вул. Дарвіна, 13, 21, 23, 37) та на вул. Максиміліанській, 11 і 19. Спеціально для навчальних закладів архітектор спроектував і побудував будинки Комерційного училища на вул. Пушкінській, 77 (нині Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого; 1889-1893), Вищих жіночих курсів на вул. Мироносицькій, 92 (нині Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. П. Василенка; 1914-1916), Комерційного інституту на вул. Єпархіальній (нині вул. Алчевських, 44; ХНТУСГ ім. П. Василенка; 1914-1916), електротехнічного корпусу ХТІ (1928-1929; вул. Д. Багалія, 21).

2007 року напроти центрального входу до Харківського національного технічного університету будівництва та архітектури по вул. Сумській, 40 встановлено пам'ятник О. М. Бекетову (скульптор С. Гурбанов).

Творча спадщина архітектора В. В. Величка різноманітна. Він працював в стилях неоренесансу і необароко. За його проектами було побудовано корпуси ВНЗ: корпус біологічного факультету Харківського університету на вул. Лазаретній (нині Тринклера, 8; музей Природи; 1899–1901), інженерний корпус Технологічного інституту (1904-1907), Архів Харківського історико-філологічного товариства (1904-1906), університетську бібліотеку (1903) будинок юридичного факультету університету (1907-1909) на вул. Університетській 21, 23, 27. Органічно вписався в архітектурний ансамбль на Миколаївській пл. будинок С.-Петербурзького міжнародного банку (нині пл.

Конституції, 22). А в побудованому за проектом В. В. Величка особняку купця Рижова на вул. Садово-Куликівській (нині Дарвіна, 9; 1912), сьогодні розміщується міський Будинок Архітектора.

Архітектурна спадщина Б. М. Корнеєнка складається, в основному, з особняків, прибуткових і громадських будинків, спроектованих у стилях необароко, неоруському, українського модерну. За його проектами побудовані ломбард на вул. Університетській, 5 (нині Харківський історичний музей; 1908-1912), Селянський Будинок на Павлівській пл., 4 (нині МіськБТІ; 1912), Торговельна школа Товариства прикажчиків на вул. Мар'їнській, 12/14 (нині фізико-математичний ліцей №27; 1902), цирк-театр «Муссурі» на вул. Благовіщенській, 28 (нині порожній і руйнується; 1908–1912.) та ін.

Один із талановитих майстрів західноєвропейського модерну О. І. Ржепішевський працював у Харкові з 1910 по 1920 рік. Будинки, побудовані за його проектами, прикрасили центральну частину міста. Серед них: Міський купецький банк і готель «Асторія» на Павлівській пл., 10 (у співавторстві з М. Васильєвим; 1913), мануфактури на вул. Різдвяній № 6 (1914) і № 19 (у співавторстві з М. Васильєвим; 1914), компанійські будинки на вул. Римарській № 6 (1912) і №19 (1914), особняк режисера М. М. Синельникова на вул. Садово-Куликівській (нині вул. Дарвіна, 29; 1913-1914), особняки, житлові будинки й ін. [71].

Серед архітектурних пам'ятників XIX – поч. XX ст. слід визначити величезні споруди у стилі неокласицизму: прибуткові будинки Всеросійського страхового товариства «Росія» (побудований на розі сучасних площ Конституції та Павлівської в 1914-1916 рр. за проектом арх. І. А. Претро) і Всеросійського страхового товариства «Саламандра», (побудований на вул. Сумській, 17 у 1916 р. за проектом арх. М. М. Верьовкіна), будинок управління Південних залізниць на Привокзальній площі (побудований у 1912-1914 рр. за проектом арх. О. І. Дмитрієва і Д. Ракітіна) та вишукані будинок Міського художнього училища на вул. Каплуновській (нині вул. Мистецтв, 8; арх. К. М.

Жуков; 1912) і особняк Юзефовича на вул. Сумській, 61 (нині Палац одружень; 1913; арх. А. І. Горохов) [26].

Архітектурне обличчя Харкова в 1920-1930-ті рр. швидко змінювалося. Цього вимагав столичний статус і швидке зростання населення. Тому в місті розгорнулося масштабне будівництво.

Із усіх містобудівних планів, реалізованих в Харкові в 1925-1936 рр. найбільш цікавим став ансамбль площі ім. Дзержинського (нині пл. Свободи). За основу розбудови центру міста було прийнято пропозицію молодого архітектора-самоука В. К. Троценко, в майбутньому – одного з провідних архітекторів Харкова доби конструктивізму. Він запропонував створення другого центру міста на пустирі за Університетським садом. Одна із найбільших площ в світі складалася з двох частин: круглої та прямокутної. В її забудові широко використовувався стиль конструктивізму.

Першою спорудою на площі став Будинок державної промисловості – Держпром (1926-1928; арх. С. С. Серафімов, С. М. Кравець, М. Д. Фельгер; гол. інженер будівництва П. П. Роттерт) побудований із монолітних бетонних конструкцій перший в Радянському Союзі хмарочос.

У районі з'єднання круглої та прямокутної частин площі повстав готель «Інтернаціонал» (1932-1936, арх. Г. О. Яновицький отримав за цей проект золоту медаль на Всесвітній виставці в Парижі в 1937) побудований в стилі конструктивізму й відновлений із післявоєнної руїни тим же автором в стилі сталінського ампіру.

Вздовж Сумської вулиці був перебудований для ЦК КП(б)У будинок губерньського земства (1932), зруйнований під час війни. Сьогодні тут знаходиться будинок обласної адміністрації, побудований у 1951-1954 рр. у стилі сталінського неоренесансу (арх. В. М. Орехов, В. П. Костенко й ін.) для Харківського обкому Компартії України.

У цей період у Харкові були зведені нові типи поселень і будинків: Будинок пролетарського студентства (1928-1931, арх. А. Г. Молокін и Г. Д.

Іконніков; нині гуртожиток ХПІ «Гігант»), кооперативні будинки Наркомзема, (1925, арх. А. Коган), «Слово» (1926, арх. М. І. Дашкевич), «Червоний банківець» (1928, арх. В. А. Естрович Андрусенко), будинки-комуни на Толкачівці, робітничі клуби, театри, стадіони й ін. Будинки побуту та дитячих садків уперше з'явилися в Харкові [26; 76].

Значна частина новобудівель виконана в стилі конструктивізму. Найцікавіші з них: Держпром, Головпоштамт на привокзальній площі, Будинок культури залізничників, АТС на розі вул. Свободи і Мироносицької та ін.

Однією з характерних особливостей розбудови і реконструкції Харкова в 1920-1930-ті рр. було його озеленення. Так були закладені парки ім. Маяковського, ім. Артема (нині Машинобудівників), Профспілковий біля Університетського, Комсомольський у Лісопарк.

Період із 24.10.1941 по 23.08.1943 р. – чорна сторінка в історії Харкова, зв'язана з нацистською окупацією. Війна принесла великі страждання мирним громадянам, викликала героїчний спротив загарбникам з боку народу, заподіяла великих людських і матеріальних втрат. Харків'яни пам'ятають про загиблих у тій війні та шанують переможців.

Найбільшу групу пам'яток, що знаходяться на території Харківщини, становлять ті, що присвячені 2-й Світовій війні – 949. Не всі вони охороняються державою: лише 102 із 215 внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України національного значення по Харківській області. Здебільшого це поховання. Місцями паломництва на 9 травня стають меморіали: Меморіал Слави в лісопарку (1977, скульптори М. Ф. Овсянкіна, В. І. Агібалова та ін.) Українсько-польський меморіал жертвам тоталітаризму в лісопарку (2000), Меморіальний комплекс «Дробицький яр» (2005, авт. проекту А. Ільїчов, Н. Фоменко, П. Чечельницький А. Лейбфрейд, В. Савенков, А. Ткач) в Харкові, Меморіал Слави в Богодухові (1983, Ф. М. Согоян і А. Г. Аветісян), Національний меморіальний комплекс «Висота

маршала І. С. Конєва» в смт Солоницівка Дергачівського району (1965, музей – з 2003), Меморіальний комплекс на горі Крем'янець в Ізюмі (1985, арх. Л. М. Левін і Ю. М. Градов), численні братські могили, розкидані по області, пам'ятник Солдату визволителю (1981, скульптори С. І. Ястребов, Я. Й. Рик) на перетині вул. 23 Серпня і пр. Науки, Пам'ятний знак-стела у вигляді зірки з барельєфом воїна (1973; скульптор С. І. Ястребов) на перетині вул. Рибалка і бульвару Б. Хмельницького. Пам'ять про війну зберігають експозиції Харківського історичного музею, музею Національного меморіального комплексу «Висота маршала І. С. Конєва», Музею Холокосту, Музею бойового братства (радянсько-чехословацького) в Соколово і Таранівського музею гвардійців-широнінців Зміївського району.

У місті й області працюють п'ять основних християнських конфесій: Українська Православна Церква Московського патріархату, Українська Православна Церква Київського патріархату, Українська Автокефальна Православна Церква, Українська Греко-Католицька Церква, Римо-Католицька Церква та протестантські церкви: Євангельських Християн Баптистів, Мормонів, Свідків Єгових й ін. Усі вони мають свої храми та будинки для моління. Більшість храмів (понад 300) належить УПЦ МП, єпархіальне управління якої знаходиться на території відновленого чоловічого Свято-Покровського монастиря. 27 травня 1992 р. на території монастиря відбувся Архієрейський Собор УПЦ, який засудив філаретівський розкол і обрав нового митрополита УПЦ – Володимира (Сободана). При єпархії діють духовна семінарія (1996), іконописна школа-майстерня (2002), богословські курси, церковно-історичний музей, видавничий центр, видаються ЗМІ: газети «Харьковские епархиальные ведомости» и «Покровский вестник», богословсько-філософський журнал «Вера и разум» і студентський журнал «Вестник Харьковской духовной семинарии».

У Харкові завжди проживали люди різних національностей і вірувань. Тому поруч з традиційними християнськими церквами тут будувалися храми

інших конфесій. Сьогодні в місті працюють чотири мечеті, в т. ч. Харківська соборна мечеть (2006, вул. Ярославська, 31), Вірменська апостольська церква Сруб Арутюн (Святого Воскресіння) (2004, вул. Шевченка, 144). А в 2007 р. на території колишнього заводу тракторних двигунів (вул. Киргизька, 19) в'єтнамці побудували найбільший в Європі буддистський храмовий комплекс «ЧукЛам Харьков» («Бамбуковий Ліс Харків»).

Театральне мистецтво, переживши скруту 90-х, знов стало популярним серед харків'ян і гостей міста. В місті працює 6 державних театрів і 22 театри недержавної форми власності [71].

Харківські державні театри мають давню історію, мистецьку традицію та свою глядацьку аудиторію. Гастрольну діяльність майже не проводять, іноді надають свої приміщення театральним колективам із інших міст і країн. Більшість із них мають статус академічних: Харківський державний академічний драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка (вул. Сумська, 9), Харківський академічний російський драматичний театр ім. О. С. Пушкіна (вул. Чернишевська, 11), Харківський національний академічний театр опери та балету ім. М. В. Лисенка (вул. Сумська, 25), Харківський академічний театр музичної комедії (вул. Благовіщенська, 32), Харківський театр для дітей і юнацтва (вул. Полтавський шлях, 18), Харківський державний академічний театр ляльок ім. В. О. Афанасьєва (пл. Конституції, 24).

Поруч із державними в Харкові працюють 22 театри, які не фінансуються державою: «Будинок актора», «Амадей», «Арабески», «Каламбур», «Котелок», «Мадригал», «Может быть», «Публицист», «На Жуках», «Театр-19», Театр поезії та музики та ін.

Музеї – це своєрідна книга пам'яті. В них збирається, зберігається й експонується все найбільш значуще в історії народу. Тому музеї є важливим ресурсом для культурно-пізнавального туризму. За даними по Харківській області на 1.01.2011 р. на обліку знаходилося 111 музейних закладів, а саме: 34 бюджетні музеї, в т. ч. 10 – в м. Харкові та 81 небюджетний музей, у т. ч. 47

– в м. Харкові. Не всі вони працюють – значна частина відомчих музеїв закрито. Водночас, є музеї, не взяті на облік, хоч і працюють здавна.

Сьогодні в Харкові можна відвідати найстаріші історичний ім. М. Сумцова (вул. Університетська, 5) і художній (вул. Жон Мироносиць, 11) музеї, Літературний музей (вул. Багалея, 6), Музей природи ХНУ ім. Каразіна (вул. Тринклера, 8), Музей видатних харків'ян ім. К. І. Шульженко (пров. Байкальський, 1), Меморіальний музей-квартиру родини Гризодубових (вул. Мироносицька, 54 Б), Морський музей (вул. Жон Мироносиць, 13), науково-просвітницький музей сексуальних культур світу (вул. Мироносицька, 81 А), Музей Холокосту (вул. Ярослава Мудрого, 28), Музей історії Південної залізниці (вул. Євгена Котляра, 15 В), Музей поліції (Музей історії внутрішніх справ Харківщини) (вул. Жон Мироносиць, 13), Церковно-історичний музей Харківської єпархії УПЦ (вул. Університетська, 8), Музей археології та етнографії Слобідської України (вул. Тринклера, 8) Музей Лабораторії швидкісних автомобілів ХНАДУ (вул. Ярослава Мудрого, 25, ауд. 154), Музей керамічної плитки та сантехніки (пр. Московський, 257 А), інтерактивний Музей Кави (вул. Кооперативна, 6/8), Музей-діорама воїнів-інтернаціоналістів (вул. Юр'ївська, 7), музеї історії харківських ВНЗ – ХНУ ім. В. Каразіна, ХМУ, НТУ «ХП», ХНУМГ ім. О. Бекетова, ХНАУ ім. В. Докучаєва, Музей ляльок ХДАТЛ ім. В. Афанасьєва, Музей історії ЗТМ ім. Малишева, Музей води (вул. Конторська, 90) та ін. [44].

Любителів образотворчого мистецтва запрошують ознайомитися зі своїми експозиціями, крім художнього музею, численні галереї: Міська художня галерея (вул. Чернишевська, 15), Palladium (Костюринський пров., 2), АВЭК (вул. Сумська, 70), ЕрміловЦентр (пл. Свободи, 4), Vovatanya (Харківська набережна, 6), Бузок (вул. Сумська, 25), Мистецтво Слобожанщини (пл. Свободи, 5, Держпром, 4 під'їзд), АС (вул. Чернишевська, 13, оф. 508), Академія (вул. Мистецтв, 8), Палітра (вул. Воробйова, 11), ДаБо «Віденського Дому» (вул. Лермонтовська, 8), «Гостиная на Дворянской»

культурно-ділового центру «Рубаненко і партнери» (вул. Чигиринська, 5), Будинок архітектора (вул. Дарвіна, 9), Будинок художника (вул. Дарвіна, 11) та ін.

В районах області працюють музейні заклади, здебільшого це районні історичні або краєзнавчі музеї. Але є й достатньо унікальні: Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди (Золочевський р-н, с. Сковородинівка), Пархомівський історико-художній музей ім. А. Ф. Луньова (Краснокутський р-н, Пархомівка, вул. Конторська, 1), Меморіальний музей І. Ю. Репіна (м. Чугуїв, вул. Музейна, 8), Національний меморіальний комплекс «Висота маршала І. С. Конєва» (Дергачівський р-н, смт Солоницівка).

Протягом останніх 20 років Харків прикрасили кілька десятків скульптурних зображень різного змісту. Найбільш плідно працював скульптор С. Гурбанов. За його проектами в Харкові встановлено низку високохудожніх творів, серед яких пам'ятники О. М. Бекетову (2007, вул. Сумська), І. І. Мечнікову (2005, вул. Пушкінська), Олександрові Невському (2004, вул. Акад. Павлова), директору заводу «Південкабель» Георгію Зибіну (2010, на території заводу), Г. С. Сковороді (2012, на території педуніверситету), випускнику університету (2013, на території Харківського національного університету внутрішніх справ), першому інженеру ХПІ (2015, на території ХПІ); композиції Шеренга Г. А. Ішнікіна і «Петрович» (2001, біля Московський райвідділу поліції), «Перша вчителька» (2002, на території педуніверситету), «Скрипаль на даху» (2003, пл. Конституції, 18), «Фармація в веках» (2004, на території ХНФУ), «Особистості фармації» – постаті ректорів Харківського фармацевтичного інституту М. О. Валяшка та Д. П. Сала (2010, на території ХНФУ) та монументи в пам'ять про загиблих жителів Московського району м. Харкова в Великій Вітчизняній війні, Афганістані й під час ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС (2006, парк Перемоги), героям Чорнобиля (2006, Півн. Салтівка, біля 10-ї поліклініки). Чотири скульптури автора встановлено в саду

«Ермітаж».

Не обійшов С. Гурбанов своєю увагою й область. За його проектами були споруджені пам'ятники Генріху Семирадському в Печенігах (2002), Т. Г. Шевченку в м. Балаклія (2003), Ліквідаторам аварії на Чорнобильській АЕС в смт Пересічне (2006), В. Г. Колокольцову в Волчанську (2007), І. М. Гулому в м. Краснограді (2015), скульптурна композиція з героями фільму «Весілля в Малинівці» Попандопуло і Сметаною, які ділили награвані речі (2013, Чугуївський р-н, с. Малинівка) [71].

Отже, викладене вище торкається тільки незначної частини багатой історії Харківського краю, що втілена в пам'ятниках матеріальної та духовної культури, створює об'єктивні підстави для формування туристичного кластеру в регіоні. Необхідні для цього історико-культурні ресурси є, й, за необхідності, можуть бути збільшені.

У наступному підрозділі нами буду досліджено соціально-економічні складові розвитку туризму в Харківській області.

1.3 Соціально-економічні фактори функціонування туристичного ринку регіону

На формування туристичного кластеру Харківської області, як і будь-якого іншого регіону, визначальний вплив мають такі соціально-економічні фактори:

- рівень соціально-економічного розвитку регіону;
- населення як виробник і споживач туристичних послуг;
- наявність туристичних ресурсів на території регіону;
- рівень розвитку туристичної інфраструктури;
- рівень розвитку транспортної інфраструктури.

Від поєднання цих соціально-економічних факторів залежать особливості формування регіонального туристичного кластеру та його

територіальної організації. Розглянемо вплив даних факторів на формування туристичного кластеру Харківської області.

За показниками соціально-економічного розвитку регіон займає одне з провідних місць в Україні. Валовий регіональний продукт (ВРП) Харківської області у 2014 р. склав 96,6 млрд грн, що становило 6,1 % ВВП України, тобто Харківська область посіла 4 місце після міста Києва, Дніпропетровської та Донецької областей.

У розрахунку ВРП на одну особу Харківська область у 2014 р. займала 6 місце серед регіонів України після міста Києва, Дніпропетровської, Київської, Полтавської та Запорізької областей з показником 35,3 тис. грн.

Враховуючи те, що економіка України перебувала у кризовому стані, що проявляється у падінні валового внутрішнього продукту (ВВП) у 2014-2015 рр., важливим показником є темпи економічного зростання (спаду), які розкривають тенденції регіонального соціально-економічного розвитку. На жаль, через відсутність найновішої статистичної інформації ми можемо порівняти лише показники 2014 р. з попередніми роками. При загальному скороченні ВВП України на 6,6 % у 2014 р. у порівнянні з 2013 р. для Харківської області це зменшення склало лише 2,1%, що свідчить про вищу економічну стійкість регіону.

Це підтверджується також показниками економічного зростання регіону у 2016 р.: у промисловості – 6,7 % (по Україні – 2,4 %), у сільському господарстві – 6,5 % (по Україні – 6,1 %), приріст капітальних інвестицій – 55,6 % (по Україні – 16,4 %) [24].

Такі показники свідчать про порівняно високий рівень соціально-економічного розвитку регіону, що, в свою чергу, є передумовою добробуту населення, яке виступає головним споживачем туристичних послуг.

Населення регіону, з одного боку, виступає як головна виробнича сила, а з іншого – як споживач туристичного продукту, тому його демографічні особливості, розселення, рівень освіти, рівень і якість життя, соціальні

проблеми тощо мають опосередкований вплив і на особливості формування туристичного кластеру Харківської області.

Харківська область серед інших регіонів України відзначається значною чисельністю населення, високим рівнем урбанізації та специфікою розселення. На 1 січня 2016 р. на Харківщині мешкало 2718,6 тис. осіб, або близько 6 % усього населення України. За цим показником область займає 4 місце у державі після м. Києва, Донецької та Дніпропетровської областей. Останні 25 років Харківська область, як і більшість регіонів України, переживає демографічну кризу. Чисельність населення в регіоні постійно скорочується, хоча темпи його скорочення поступово зменшувалися. У 2015 р. коефіцієнт народжуваності становив 9,2 ‰, коефіцієнт смертності – 15,6 ‰, природний приріст населення дорівнював -6,4 ‰ [73].

Система розселення Харківського регіону є моноцентричною та має радіально-кільцевий тип опорного каркасу розселення, більше половини населення регіону (1,45 млн із 2,72 млн осіб) сконцентровано в обласному центрі. Область належить до регіонів з високим рівнем урбанізації – частка міського населення на 1 січня 2016 р. становила 80,6 %. Упродовж останніх 20 років частка міського населення постійно збільшувалася, а сільського – зменшувалася. Споживачами туристичних послуг є переважно жителі міст, що пов'язано з їхнім більш високим освітньо-культурним рівнем, вищим рівнем добробуту та вищою мобільністю, ніж сільських жителів, які «прив'язані» більшу частину року до домашнього господарства. Отже, значна загальна чисельність населення та висока частка міських жителів потенційно обумовлюють значні обсяги споживання туристичних послуг у Харківській області.

Середня густина населення Харківської області становить 87,3 осіб/км². Вона загалом збільшується в напрямі до адміністративного центру області і є найвищою у Харківському та Дергачівському районах, а також у районах, де розміщені міста обласного підпорядкування – Чугуївському, Куп'янському,

Лозівському. Крім перелічених районів, у Вовчанському, Балаклійському, Ізюмському, Первомайському районах за співвідношенням сільського та міського населення переважає останнє (рис. 1.3.1).

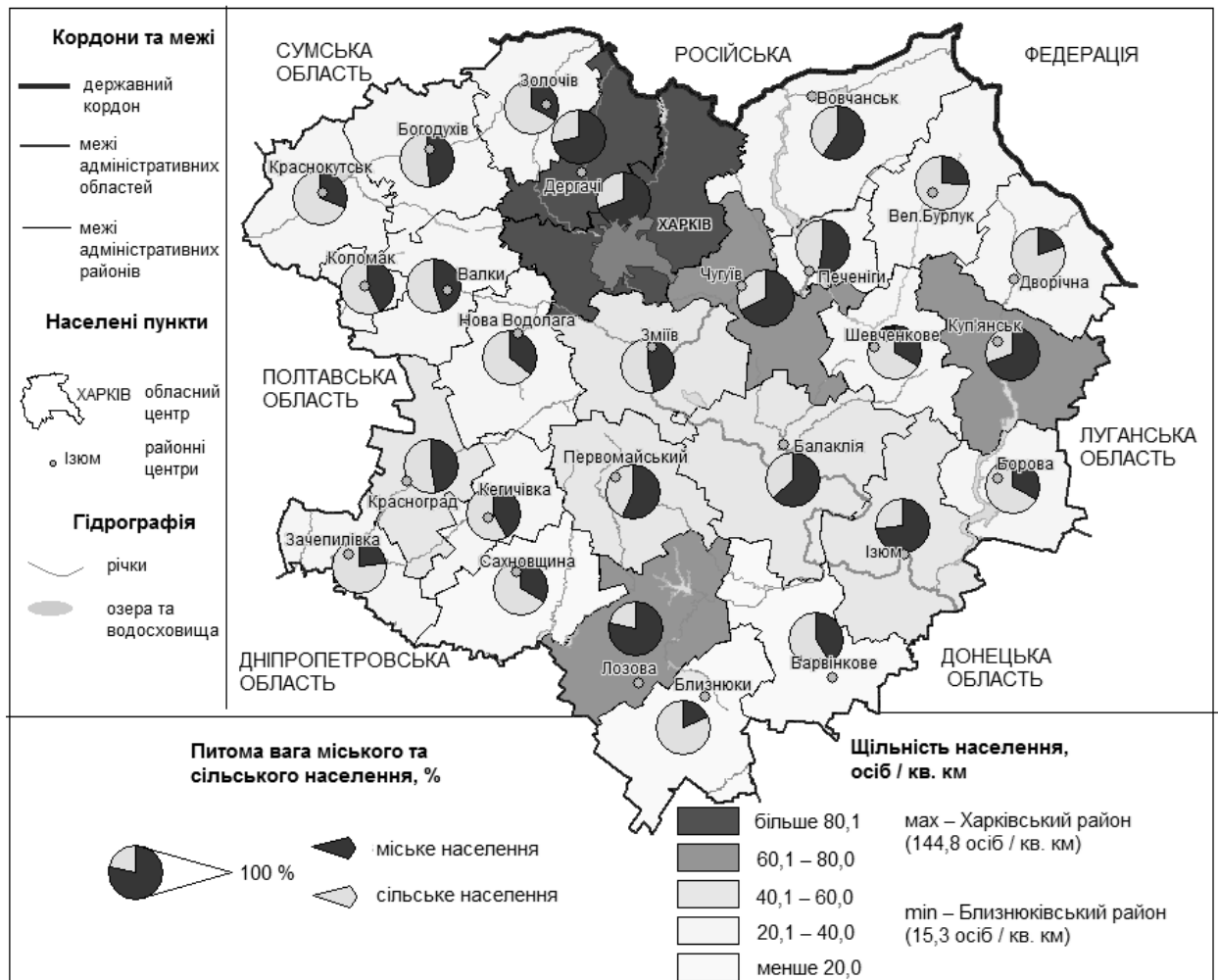


Рис. 1.3.1 Густота населення та питома вага міського і сільського населення Харківської області (з урахуванням міст обласного підпорядкування) у 2016 р. [73]

Формування працересурсного потенціалу Харківської області відбувається на фоні конкретної демографічної ситуації. Працересурсний потенціал регіону безпосередньо впливає на розвиток туристичного кластеру, адже переважна кількість туристів є особами працездатного віку. До того ж, подорожувати мають можливість лише ті люди, які отримують постійний дохід певного рівня.

У віковій структурі населення Харківської області частка осіб працездатного віку у 2015 р. становила 64%. Економічне активне населення регіону складає 1324,2 тис. осіб (49 % від загальної кількості населення), з них зайнято – 1230,8 тис. осіб (46 % від загальної кількості населення), безробітні – 93,4 тис. осіб (3,5 % від загальної кількості населення) [73].

Майже три чверті економічно активного населення складають міські мешканці, їх чисельність у 2015 р. становила 1092,5 тис. осіб, та 278,1 тис. економічно активних у сільській місцевості.

У суспільстві створилася значна диференціація у рівнях загальних доходів. Так, найбільша частка домогосподарств (23,2 %) у 2014 р. мали середньодушові загальні доходи 1560,1–1920,0 грн 13,3 % домогосподарств задовольнялися загальними доходами 1200,1–1560,0 грн на 1 особу, 18,7 % – 1920,1–2280,0 грн, 17 % – 2280,1–2640,0 грн., 8,3 % – 2640,1–3000,0 грн. І лише 14,8 % домогосподарств мали середньодушові загальні доходи понад 3000 грн, а 4,3 % – доходи нижче прожиткового мінімуму.

Структура витрат домогосподарств перебуває у прямій залежності від обсягів їх загальних доходів. Так, у 2014 р. на продукти харчування, напої та тютюнові вироби у середньому 1 домогосподарство Харківської області витрачало 52 % сукупних витрат, що свідчить загалом про низький рівень життя населення. Стаття витрат на відпочинок і культуру складає лише 1,6 %, а на ресторани та готелі – 2,3 %. Частка даних статей витрат збільшується пропорційно зростанню загальних доходів домогосподарств.

Таким чином, можна зробити висновок, що платоспроможність населення Харківської області є загалом недостатньою для того, щоб воно було активним споживачем туристичних послуг. Ситуація погіршилася у 2015-2016 рр., коли внаслідок інфляційних процесів знизився рівень життя населення.

У структурі зайнятості населення в Харківській області протягом останніх десятиліть відбуваються певні зрушення через реформування

державної економіки. Перехід державних форм власності до приватної, розширення сфери послуг та торгівлі призвело до зростання чисельності власників, тому збільшилась частка осіб найманої праці. На зрушення галузевої структури зайнятості населення впливають нові форми функціонування підприємств. Перехід до ринкової економіки вимагав розвитку інфраструктурних галузей (торгівлі, фінансів, комунальної сфери, ділових послуг, транспорту та ін.), що стимулювало розвиток сфери послуг. На сьогодні у структурі зайнятості населення за галузями економіки в Харківській області відбувається скорочення зайнятості в основних галузях матеріального виробництва через скорочення обсягів виробництва та зростання питомої ваги працюючих у сфері нематеріального виробництва, до якої належить і туристична діяльність. Отже, в області поступово збільшуються кількість робочих місць, пов'язаних з наданням туристичних та супутніх послуг.

Рівень освіти населення є одним із чинників його туристичної активності. Особи з вищою освітою, як правило, подорожують більше, через те, що мають здебільшого вищі доходи та більшу необхідність у задоволенні пізнавальних, естетичних, духовних та культурних потреб.

На початок 2016 р. у Харківській області налічувалося 69 вищих навчальних закладів, з яких 32 – I-II рівнів акредитації, 37 – III-IV рівнів акредитації. Частка економічно активного населення з вищою освітою у Харківській області складає близько 35 %, що є другим показником у країні після м. Києва (58 %).

Характеризуючи рівень розвитку транспортної інфраструктури як фактора формування туристичного кластера, необхідно враховувати такі показники як густота транспортної мережі, її технічний стан, основні транспортні магістралі, транспортна доступність тощо.

Харківська область належить до регіонів України з найвищим рівнем розвитку транспортної інфраструктури, що має важливий вплив на розвиток

та функціонування туристичного кластеру. Харківська область знаходиться на перетині транзитних сухопутних шляхів. Регіон є прикордонним і межує з промислово розвиненими регіонами України та Росії. Через територію регіону проходять важливі транзитні транспортні шляхи. Харківщина належить до регіонів України, де склалася висока щільність транспортної мережі, що безпосередньо впливає на територіальну організацію туристичного кластеру.

Залізничний транспорт Харківської області, представлений Південною залізницею, залишається одним з основних елементів транспортної мережі області. Харків є вузловим центром залізничного сполучення Східної України, який обслуговує 6 суміжних областей. Довжина колій в регіоні перевищує 1,5 тис. км. За цим показником Харківська область посідає третє місце в Україні після Донецької та Дніпропетровської областей [73].

Регіон характеризується високою густотою залізниць – 48 км/1000 км², що вище, ніж у середньому в Україні (36 км/1000 км²). Найкраще забезпечені залізницями Харківський, Дергачівський, Лозівський, Зміївський райони.

Залізнична мережа області має чітко виражену радіальну конфігурацію з центром у Харкові. Від нього у восьми напрямках на Київ, Дніпропетровськ, Сімферополь, Маріуполь, Луганськ, Суми, Москву, Брянськ відходять залізничні магістралі, які з'єднують область з Донбасом, Придніпров'ям, Кримом, а також центром європейської частини Росії, Північним Кавказом, Білоруссю, країнами Балтії. Найважливішими залізничними магістралями є: Москва – Харків – Лозова – Севастополь, Брянськ – Харків – Маріуполь, Харків – Полтава – Київ – Львів, Орша – Ворожба – Суми – Люботин – Харків, Харків – Куп'янськ – Валуйки, Харків – Красноград – Новомосковськ.

Важливу роль у розвитку туризму в області відіграє автомобільний транспорт та автомобільні дороги з твердим покриттям. До складу пасажирського транспорту Харкова і Харківської області входять близько 200 автоперевізників різних форм власності, які обслуговують понад 600 автобусних маршрутів. Загальна довжина автошляхів області складає понад

9,6 тис. км (перше місце в Україні), з яких близько 97 % мають тверде покриття, хоча значна частина таких доріг мають пошкодження і не відповідають сучасним світовим вимогам щодо їхньої якості. На території регіону склалася густа мережа автомобільних шляхів сполучення – 304 км/1000 км².

Територію Харківської області перетинають автомобільні дороги загального користування, через які є виходи до Донбасу, Криму, Кавказу, до портів Чорного, Азовського і Балтійського морів, до багатьох індустріальних центрів за межами України. Через територію області пролягають міждержавні автомагістралі Київ – Харків – Ростов-на-Дону (М-03, Е-40) та Москва – Сімферополь (М-18, Е-105), з ділянкою сучасного автобану Харків – Красноград – Перещепино. В рамках підготовки до «Євро-2012» було проведено реконструкцію ряду автомобільних шляхів магістрального та місцевого значення (М-03 Київ – Харків – Довжанський, М-20 Харків – Щербаківка), доріг в межах міста Харкова, що значно покращило транспортне забезпечення регіону.

Важливою особливістю транспортної системи Харківської області є пов'язаність її з міжнародними транспортними коридорами. Територією регіону проходять:

- автомобільні транспортні коридори, що реконструюються (Європа – Азія: Краківець – Львів – Рівне – Житомир – Київ – Полтава – Харків – Дебальцеве – Ізварине);
- автомобільні транспортні коридори, намічені для будівництва («Північ – Південь»: Харків – Полтава – Кременчук – Кропивницький – Одеса);
- залізничні транспортні коридори, що реконструюються (Чорноморського Економічного Співробітництва: Рені – Ізмаїл – Одеса – Колосівка – Помічна – Знам'янка – Дніпро – Ясинувата – Квашине, Харків – Синельникове – Джанкой (Керч, Феодосія) – Сімферополь – (Євпаторія),

Колосівка – Миколаїв – Херсон – Чаплине – Бердянськ, Донецьк – Маріупол [48].

Проте негативним фактором для розвитку туризму у Харківському регіоні може бути його периферійне географічне положення у країні і як наслідок – значна віддаленість від більшості обласних центрів. У поєднанні з невисоким потенціалом туристичних ресурсів цей фактор може суттєво стримувати притік туристів з інших регіонів України у Харківську область.

Харків зв'язаний автошляхами з усіма районними центрами та містами області (рис. 2.4). Місто має регулярні автобусні зв'язки з Дніпром, Полтавою, Запоріжжям, Кривим Рогом, Луганськом, Донецьком, Сумами, Києвом, Донецьком, Кременчуком, Белгородом. Найважливішими автомагістралями є Харків – Київ, Харків – Ростов-на-Дону. Найвищий рівень забезпеченості автошляхами мають такі райони області як Харківський, Балаклійський, Валківський, Лозівський, найнижчий – Печенізький, Кегичівський, Дворічанський, Дергачівський.

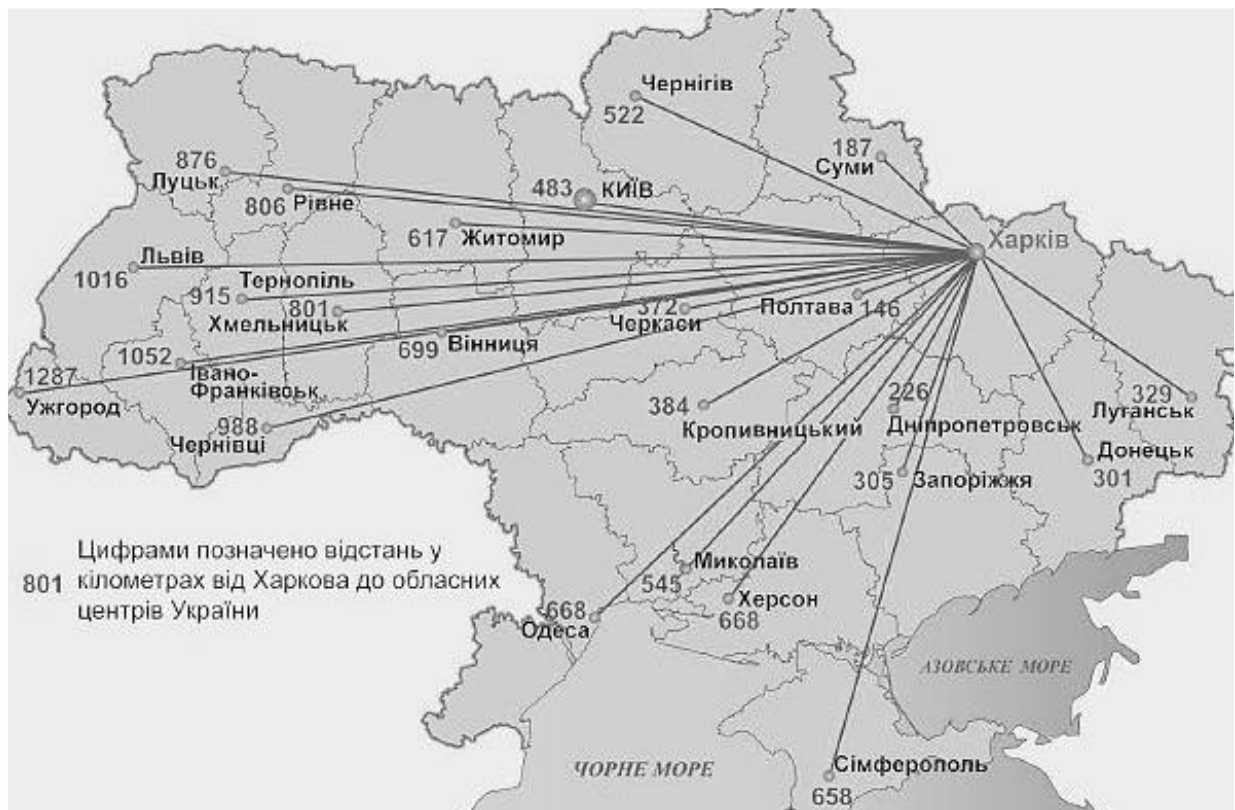


Рис. 1.3.2 Відстань автошляхами від Харкова до обласних центрів України, км [71]

Існуюча мережа автомобільних доріг поки що не може забезпечити належним чином потреби розвитку туризму області, адже на Харківщині гостро стоїть проблема будівництва автошляхів з твердим покриттям у сільській місцевості та ремонт доріг з твердим покриттям низької якості.

Внутрішні перевезення у Харкові забезпечує міський електричний транспорт – метрополітен, трамвай, тролейбус, на які припадає майже 70% пасажирських перевезень в обласному центрі. Щодня послугами всіх видів електротранспорту користуються понад 1,5 млн. пасажирів – харків'ян і гостей міста. Харківський метрополітен посідає друге місце за довжиною ліній та кількістю пасажиро-перевезень після Києва та перше місце за щільністю кілометражу ліній до площі міста. Особливого розвитку набув маршрутний пасажирський транспорт.

Пасажиропотік міжнародного аеропорту Харків, який у 2013 р. склав 605 тис. пасажирів, через напружену складну політичну та економічну ситуацію у 2014 р. скоротився до 393 тис. пасажирів, проте вже у 2015 р. виріс до 440 тис. пасажирів, та до 488 тис. пасажирів у 2016 р. З аеропорту здійснюються рейси на Київ, Відень, Тель-Авів, Єреван, Тбілісі, Анталію, Баку та інші міста близького та далекого зарубіжжя. Аеропорт складається з трьох терміналів площею більше 20 тис. м². Пропускна здатність – понад 650 пас./годину.

Таким чином, соціально-економічні фактори позитивно впливають на формування туристичного кластеру Харківської області. На розвиток туристичної діяльності може позитивно впливати порівняно високий рівень соціально-економічного розвитку регіону і, відповідно, рівень життя населення, його високий освітньо-культурний рівень, відповідний рівень розвитку туристичної інфраструктури. Негативними факторами, що впливають на розвиток туристичної діяльності у Харківському регіоні, є загалом невисокий рівень доходів і платоспроможного попиту населення, невисокий рівень розвитку туристичної інфраструктури, неналежна якість транспортного обслуговування.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1 Оцінка туристичної індустрії Харківської області

Туристична індустрія є важливим підґрунтям функціонування регіонального ринку туристичних послуг, формально її можна розглядати як сукупність суб'єктів туристичної інфраструктури і туристичного підприємництва, які забезпечують туристичний процес.

Туристична інфраструктура – це сукупність підприємств й інституцій, які є територіальним, матеріальним і організаційним підґрунтям розвитку туризму. Вона охоплює чотири основні елементи: об'єкти розміщення, харчування, супутню та комунікаційну сфери. Для своєчасного, якісного та повного задоволення потреб населення в туризмі необхідні прогресивні технології та ефективне управління інфраструктурою, орієнтоване на високі кінцеві результати.

Інфраструктура певною мірою сприяє формуванню туризму в регіоні, визначає туристичну спеціалізацію і профіль, адже від наявності інфраструктурних зв'язків між окремими об'єктами залежить якість обслуговування на тій чи іншій території. Важливо підкреслити зростаючу значущість галузі туризму та її інфраструктури для економіки території в цілому, адже існують тісні взаємозв'язки з господарюючими суб'єктами близько 50 супутніх галузей.

Інфраструктура ринку туристичних послуг включає загальну інфраструктуру (установи та ресурси, які обслуговують різні сфери економічної діяльності та доходи яких не повною мірою залежать від туристської діяльності) і спеціальну інфраструктуру (установи та ресурси, які обслуговують суб'єктів туристичної діяльності та доходи яких формуються за

рахунок витрат туристів у зв'язку із задоволенням потреб туристів) . Разом із сферою туристичного підприємництва туристична інфраструктура складає галузь туристичної індустрії.

Алгоритм оцінки рівня розвитку елементів туристичної індустрії Харківської області представлено у формулі 2.1.1 [71]:

$$I = \frac{P_{reg} - P_{min}}{P_{max} - P_{min}}, \quad (2.1.1)$$

де I – індекс розвитку елементу туристичної індустрії;

P_{min} – мінімальний показник серед регіонів;

P_{max} – максимальний показник серед регіонів

P_{reg} – показник по конкретному регіону

Дослідниками були розраховані за кожним із визначених показників індекси рівня розвитку елементів туристичної індустрії по регіонам, а потім визначались середні значення індексів по кожному окремому параметру оцінки рівня розвитку туристичної індустрії (табл. 2.1.1).

Таблиця 2.1.1

Параметри оцінки рівня розвитку туристичної індустрії
Харківської області [71]

№	Показники	Коефіцієнт значущості	Індекс показника	Оцінка показника
1	2	3	4	5
1	Розвиток туристичного підприємства	=25	0,62	4,81
1. 1	загальна кількість господарських суб'єктів туристичної діяльності у розрахунку на 10 000 осіб населення регіону	10	0,33	3,3
1. 2	загальна кількість працівників у суб'єктах туристичної діяльності у розрахунку на 10 000 осіб населення регіону	6	0,07	0,42
1. 3	рівень доходів на 1 господарський суб'єкт туристичної діяльності	5	0,21	1,05
1. 4	рівень витрат на 1 господарський суб'єкт туристичної діяльності	4	0,01	0,04
2	Активність туристичних потоків	=25	0,081	0,255
2. 1	кількість ночівель у закладах розміщення у розрахунку на 1 жителя регіону	8	0,04	0,032

Продовж. табл. 2.1.1

1	2	3	4	5
2. 2	загальна кількість реалізованих ліжко-днів у санаторно-курортних і оздоровчих закладах у розрахунку на 1 жителя регіону	5	0,03	0,15
2. 3	загальна кількість обслугованих екскурсантів у розрахунку на 1 жителя регіону	5	0,001	0,005
2. 4	загальна кількість реалізованих туроднів суб'єктами туристичної діяльності у розрахунку на 1 жителя регіону	7	0,01	0,07
3	Розвиток туристичної інфраструктури	=25	0,64	3,56
3. 1	щільність місткості готельних закладів на 1000 км ² території регіону	10	0,15	1,5
3. 2	щільність місткості інших закладів розміщення на 1000 км ² території регіону	6	0,02	0,12
3. 3	щільність місткості санаторно-курортних і оздоровчих закладів на 1000 км ² території регіону	5	0,06	0,3
3. 4	щільність місткості ресторанних закладів та інших закладів громадського харчування на 1000 км ² території регіону	4	0,41	1,64
4	Розвиток транспортної інфраструктури	=25	1,568	8,81
4. 1	щільність залізничних шляхів загального користування на 1000 км ² території регіону	5	0,73	3,65
4. 2	щільність автомобільних шляхів з твердим покриттям на 1000 км ² території регіону	6	0,62	3,72
4. 3	середньорічний пасажиропотік аеропортів на 1000 жителів регіону	8	0,07	0,56
4. 4	середньорічний пасажиропотік усіх видів транспорту в тис. пас-км на 1 жителя регіону	6	0,148	0,88
ВСЬОГО		= 100	5,818	34,872

Аналізуючи дані табл. 2.1.1 видно що найвищим показником впливу на розвиток туристичного кластеру регіону є розвиток транспортної інфраструктури, загальний індекс показника 8,81. Найбільше значення за

коефіцієнтом-8 займає середньорічний пасажиропотік авіатransпортних комплексів. За статистичними даними у 2013 р. пасажиропотік аеропорту Харкова складав – 383,5 тис. чоловік, з них 305,5 тис. на міжнародних рейсах та 78 тис. на внутрішніх.

Наступними по значимості є показник пасажиропотоку усіх видів транспорту, де були взяті дані з авіаперевезень, автобусних перевезень та метро. Транспортний комплекс – одна з найважливіших складових транспортної інфраструктури Харківської області, яка включає залізничний, автомобільний, авіаційний, міський наземний електричний транспорт та метрополітен.

Харківщина займає вигідне транспортно-географічне положення на перетині міжнародних шляхів «північ-південь» і «захід-схід». Розвиненість дорожньо-транспортної інфраструктури, близькість кордонів індустріально-розвинених регіонів України роблять регіон .

Протяжність автомобільних доріг загального користування на території Харківської області — 9614,2 км. У їх числі: міжнародних — 440,9 км, державного значення — 783,8 км, місцевого значення — 8830,4 км.

Територією області проходять міжнародні автошляхи: Київ-Харків-Довжанський (М-03/Е-40), Харків-Сімферополь-Алушта-Ялта (М-26/Е-105) з ділянкою сучасного автобану Харків-Красноград-Перещепине (Р-51), Щербаківка-Харків (М-27/Е-105).

Міжнародний аеропорт «Харків» розташований в 12 км від центру міста Харків. Площа нового терміналу аеровокзалу – 19750 м² з пропускною спроможністю 650 пас. /годину. З харківського аеропорту здійснюються регулярні і чартерні міжнародні рейси в такі країни як: Австрія, Азербайджан, Вірменія, Болгарія, Греція, Грузія, Єгипет, Кіпр, ОАЕ, Росія, Туреччина і Чорногорія, а також внутрішній рейс до Києва.

Залізничний транспорт — один із основних елементів у транспортній системі області. Південна залізниця міцно утримує позиції провідного

підприємства з перевезення пасажирів та вантажів у регіоні. Залізничні вузли: Харків, Лозова, Красноград, Люботин та Куп'янськ. Також з Харкова курсує швидкісний потяг до столиці України – міста Київ, звідки можна дістатись до будь-якої країни світу.

У Харкові функціонує автовокзал і ряд автостанцій, які забезпечують міжміські та внутрішньообласні пасажирські перевезення та являються вузлом декількох міжнародних маршрутів.

Розвиток туристичних підприємств має оцінку 4,81. Загальна кількість суб'єктів туристичної діяльності склала 358 фірм, з яких виділяються фізичні 244 та 114 юридичні особи. По статусу підприємства працюють туроператори 13, зареєстрованих турагентів 333 та екскурсійних суб'єктів 12.

Аналіз послуг, що надаються туристичними суб'єктами Харківської обл., демонструє що більшість із них надають послуги з організації виїзного туризму. 33 % фірм пропонують відпочинок та екскурсійні тури Україною: як правило, гірськолижний відпочинок у Карпатах та відпочинок на березі Азовського й Чорного морів (ця діяльність, найчастіше, має сезонний характер), відпочинок та лікування в санаторіях. Менше 10 % туристичних суб'єктів пропонують безпосередньо екскурсії містом та областю, лікування в санаторіях регіону.

Кількість робочих місць у сфері туризму зростає кожного року, а доходи від сфери туризму приносять високі плоди і зростають щорічно, окрім теперішнього часу, оскільки через кризову ситуацію в країні сфера туризму зазнає збитків та втрат, як і багато інших секторів економіки.

Ефективність туристичної діяльності складає 1,31 суб'єктів туристичної діяльності на 10 тисяч жителів, 14,6 працівників в сфері туризму на 10 тис. жителів, доходи на 1 суб'єкт туристичної діяльності складає 0,8 млн. грн, а витрати на 1 суб'єкт 0,039 млн грн [71].

Аналіз розвитку туристичного бізнесу в області свідчить, що внутрішній і в'їзний туристичний продукт займає незначну частку в структурі

реалізаційної діяльності навіть у лідерів галузі та не відіграє визначальної ролі в прибутках туристичних компаній, на відміну від продажу послуг виїзного туризму. Причинами такої ситуації є, насамперед, недостатність і недосконалість розвитку об'єктів туристичної інфраструктури, невідповідність ціни та якості пропонованих послуг, а також низький рівень популяризації туристичного продукту Харківської області на міжнародному й українському ринках туристичних послуг [18].

Наступним по значенню показником є розвиток туристичної інфраструктури, а саме засобів розміщення, готельних закладів та санаторно-курортних закладів, сумарна оцінка індексів 3,56. Найбільш повне задоволення туристських потреб здійснюється через достатньо розвинуту систему засобів розміщення. Всього станом на 2013 р. в Харківській області налічується 49 закладів розміщення, 17 садиб сільського туризму, 35 санаторно-курортних закладів. Структура підприємств готельного господарства нашого регіону розподілилася таким чином: 57,1 % від загальної кількості підприємств припало на готелі, гуртожитки для приїжджих та інші місця для тимчасового проживання склали по 19 %, решта – 4,9 % прийшлося на підприємства інших типів. Місткість готелів склала 3324 осіб. При оцінці місткості готелів на 1000 км² показник склав 106, інших закладів розміщення 28, а санаторно-курортних закладів 370.

Необхідно зазначити, що спостерігається очевидна невідповідність цін на послуги розміщення в готелях Харківського регіону у порівнянні з європейськими. Так, середня ціна проживання в стандартному готельному номері 4* та 3* становить близько 800 грн. , тоді як, наприклад, у Барселоні (Іспанія) – близько 50 дол. США. Крім того, «зірковість» харківських готелів не відповідає європейським аналогам.

Забезпеченість готельними номерами з розрахунку на 1000 жителів становить 1,2 номера. Це чи не найнижчий показник серед міст-мільйонників України. Готелі категорій 3* і 1* займають майже 60% номерного фонду

Харкова. Готелі категорії 5* у місті відсутні. Лише 18% номерного фонду міста формують готелі 4*, які з'явилися за останні три роки. На території області функціонує більше 90 оздоровчих закладів, 9 санаторіїв, 8 санаторіїв-профілакторіїв, 67 баз та інших закладів відпочинку, їх кількість ліжко-місць 11621 місце.

Послуги ресторанного господарства в області надають 315 підприємства на 114640 посадкових місць. Забезпеченість населення закладами ресторанного господарства, закладів/1000 населення 0,36. Товарооборот склав 601 млн. гривень, з яких на один заклад прийшлося 1,9 млн грн [71].

Не менш важливим показником є активність туристичних потоків, яке має загальну оцінку 0,255. На розвиток внутрішнього туризму вплинула політична і економічна нестабільність.

У табл. 2.1.1 наведено кількість обслуговуваних туристів у Харківській обл. у 2000-2019 рр.

Таблиця 2.1.1

Показники кількості обслуговуваних туристів у Харківській обл.
у 2000-2019 рр. [14]

Роки	Кількість туристів, обслуговуваних туроператорами та турагентами, усього	Із загальної кількості туристів:		
		іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
1	2	3	4	5
2000	73135	6454	5915	60766
2001	93938	8067	9101	76770
2002	111882	10507	16962	84413
2003	141178	8495	21416	111267
2004	116195	11871	24845	79479
2005	112893	8859	47187	56847
2006	110565	8667	42484	59414
2007	135231	8326	54481	72424
2008	137506	8868	64917	63721
2009	116149	11089	56456	48604
2010	138440	12951	75236	50253
2011	74038	550	57852	15636
2012	105663	1701	87814	16148
2013	91648	591	53831	37226
2014	71437	—	68046	3391

Продовж. табл. 2.1.1

1	2	3	4	5
2015	31233	6	25946	5281
2016	40429	1	33716	6712
2017	51929	16	43626	8287
2018	62232	273	53633	8326
2019	76211	223	64911	11077
Відхилення 2019/2018 р.: - абсолютне, (+; -)	13979	-50	11278	2751
- відносне, %	22,5	-18,3	21,0	33,0
Відхилення 2019/2017 р.: - абсолютне, (+; -)	24282	207	21285	2790
- відносне, %	46,8	12,9 р.	48,8	33,7

Подана у табл. 2.1.1 інформація показує, що найбільшу кількість туристів було обслуговано в регіоні у 2003 р. – 141,178 тис. осіб, а найнижча склала у 2015 р. – 31,233 тис. осіб через суспільно-політичну ситуацію та військові дії на сході країни, але вже у 2016 р. ситуація у країні почала налагоджуватися, і у 2016 р. туристичний потік зріс на 29,4 % порівняно з 2015 р.

Аналіз статистичних даних свідчить про те, що кількість громадян, охоплених внутрішнім туризмом стабільно зростала в період з 2010 по 2013 роки. В структурі внутрішнього туризму 2013 року екскурсантів налічується 6083 осіб туристів-громадян України, які виїжджали за кордон 53831 особа, кількість внутрішніх туристів 37226 осіб, по тенденції останніх десяти років загальна кількість внутрішніх туристів зменшується, але у відсотковому еквіваленті внутрішні туристи становлять 40 %. Незначним залишається відсоток іноземних туристів, що відвідують Харківщину. Якщо у 2010 р. Харківщину відвідало 12951 іноземних громадян (10 % від усіх обслугованих туристів), у 2005 р. – 8859 іноземців (8 % від загальної кількості туристів), то у 2013 р. – 591 іноземець (0,64% від загальної кількості туристів). Пріоритетною залишається мета відвідування іноземцями – службова, ділова, бізнес, навчання.

У 2013 р. спостерігалась тенденція збільшення кількості жителів області, що виїжджають за кордон. У 2000 р. виїзним туризмом було охоплено 6,0 тис. осіб, у 2010 р. вже 71,2 тис. осіб, тобто відбулося зростання у 11,8 разів. У 2013 р. кількість виїзних туристів зменшилась у порівнянні з 2010 р. на 8,1 %, що пов'язано з новою хвилею економічної кризи. Наведені дані свідчать про певні негативні тенденції в роботі туристичних підприємств. Більшість з них є турагентами, орієнтованими на виїзний туризм. Принципом їх діяльності є правило: краще вивезти одного українця дорого за кордон, ніж залучити більшу кількість співвітчизників, але дешевше, до внутрішніх туристичних маршрутів.

У 2019 р. в області кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами становила 76211 осіб, що на 13979 осіб (22,5 %) більше ніж у 2018 р. та на 24282 осіб (46,8 %) більше ніж у 2017 р. Серед них кількість іноземних туристів у 2019 р. становила 223 особи, що на 50 осіб (18,3 %) менше ніж у 2018 р. та на 207 осіб менше ніж у 2017 р.; виїзних туристів – 64911 осіб, що на 11278 осіб (21,0 %) більше ніж у 2018 р. та на 21285 осіб (48,8%) більше ніж у 2017 р.; кількість внутрішніх туристів у 2019 р. становила 11077 осіб, що на 2751 особу (33,0 %) більше ніж у 2018 р. та на 2790 осіб (33,7 %) більше ніж у 2017 р.

Зараз ціни на туристичний продукт в Україні є значно вищими, ніж у Туреччині, Китаї, Єгипті, інших країнах. Тому значна частина населення Харківщини, віддає перевагу відпочинку за кордоном, до того ж, вивезені нашими громадянами кошти йдуть на розвиток туристичної інфраструктури інших країн, а не власної.

Кількість туроднів по регіону складає 235026 днів, в той час як на одну особу припадає 11,6 днів, це більше одного тижня, по статистичним даним всієї України, це більше на 5 днів, тобто вихідних днів в Харківщині досить, для повноцінного відпочинку [71].

У табл. 2.1.2 наведено показники наявності колективних засобів

розміщування у Харківській обл. 2011-2019 рр.

Таблиця 2.1.2

Показники наявності колективних засобів розміщування у
Харківській обл. у 2011-2019 рр. [14]

Роки	Кількість колективних засобів розміщування, одиниць			Кількість місць, одиниць			Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування, осіб		
	усього	у тому числі		усього	у тому числі		усього	у тому числі	
		готелів та аналогічних засобів розміщування	спеціалізованих засобів розміщування		готелів та аналогічних засобах розміщування	спеціалізованих засобах розміщування		готелів та аналогічних засобах розміщування	спеціалізованих засобах розміщування
2011	197	103	94	16584	4788	11796	299613	239960	59653
2012	221	125	96	17541	5626	11915	301361	236874	64487
2013	222	130	92	17971	5969	12002	321018	256111	64907
2014	200	125	75	16028	5759	10269	258815	204915	53900
2015	192	123	69	15339	5559	9780	255024	217636	37388
2016	172	108	64	14355	5381	8974	268793	231120	37673
2017	175	116	59	13876	5633	8243	292245	253027	39218
2018*	67	-	-	7511	-	-	218535	-	-
2019*	73	-	-	7824	-	-	187204	-	-
Відхилення 2019/2018 р.: - абсолютне, (+; -)	6	-	-	313	-	-	-31331	-	-
- відносне, %	9,0	-	-	4,2	-	-	-14,3	-	-

* Тільки юридичні особи, відокремлені підрозділи юридичних осіб

Подана у табл. 2.1.2 інформація показує, що на протязі досліджуваного періоду максимальна кількість колективних засобів розміщення була у 2013 р. – 222 од., у 2014 р їх кількість різко скоротилася до 200 од. і продовжувала

далі скорочуватися і у 2017 р. склала 175 од. Відповідно себе повидалили показники кількості місць та осіб, що перебували у колективних засобах розміщування.

Проаналізувавши дані ночівлі в закладах розміщення на 1 жителя становить 0,116, ліжко-днів у санаторно-курортних закладах 0,292, екскурсантів на 1000 жителів 0,002, і туру днів на 1 жителя 0,086. В області розташовані 221 колективний засіб розміщення, в тому числі 15 санаторіїв та пансіонатів з лікуванням. Це складає 3 % від їхньої загальної кількості в Україні. Більшість закладів сконцентровані у м. Харкові та Харківському районі. За кількістю колективних засобів розміщення область посідає 11 місце в Україні, за кількістю санаторіїв та пансіонатів – 10 місце.

Харківська обл. виділяється високою питомою вагою готелів у структурі колективних засобів розміщення. У 2013 р. на готелі припадало 36,7 %, тоді як по Україні – 26 %. Кількість санаторіїв (близько 4 %) та баз відпочинку (близько 29%) у Харківській області дорівнює середньому значенню по Україні.

Загальна кількість номерів в усіх засобах розміщення на кінець 2013 р. складала 3344 од. , які у 2013 р. обслужили 256,1 тис. приїжджих (тобто +8,1 % до рівня 2012 р. і +49 % до рівня 2010 р.). Проте на загальноукраїнському фоні коефіцієнт використання їх місткості щороку залишається доволі низьким (в середньому 0,24) для цієї галузі. Це вказує на значний невикористаний потенціал вже наявної, розбудованої готельної і рекреаційної інфраструктури, передусім, в місті Харкові за напрямками ділового і конгрес-туризму. Структура підприємств готельного господарства регіону розподілилася таким чином: 57,1 % від загальної кількості підприємств припало на готелі, гуртожитки для приїжджих та інші місця для тимчасового проживання склали по 19 %, решта – 4,9 % прийшлося на підприємства інших типів. Місткість готелів склала 3324 осіб. При оцінці місткості готелів на 1000 км² показник склав 106, інших закладів розміщення 28, а санаторно-курортних закладів 370.

Необхідно зазначити, що спостерігається очевидна невідповідність цін на послуги розміщення в готелях Харківського регіону у порівнянні з європейськими. Так, середня ціна проживання в стандартному готельному номері 4* становить близько 100 дол. США, тоді як, наприклад, у Барселоні (Іспанія) – близько 50 дол. США. Крім того, «зірковість» харківських готелів не відповідає європейським аналогам.

Забезпеченість готельними номерами з розрахунку на 1000 жителів становить 1,2 номера. Це чи не найнижчий показник серед міст-мільйонників України. Готелі категорій 3* і 1* займають майже 60 % номерного фонду Харкова. Готелі категорії 5* у місті відсутні. Лише 18 % номерного фонду міста формують готелі 4*, які з'явилися за останні три роки.

Інфраструктура харчування характеризується найвищим рівнем розвитку ресторанного господарства, а саме високий рівень забезпеченості населення підприємствами, найбільшу кількість об'єктів ресторанного господарства, найвищу забезпеченість населення місцями в них та значний туристичний потенціал.

Станом на 01.01.2015 р. мережа підприємств ресторанного господарства міста, складає 2757 підприємства з кількістю 125328 посадочних місць. Забезпечення населення місцями в підприємствах ресторанного господарства, в цілому по місту, становить 146,2%.

У 2014 р. в місті Харкові відкрито 109 нових стаціонарних підприємств громадського харчування на 2946 посадочних місць, у тому числі: ресторанів – 5, кафе – 42, барів – 8, столових – 2, буфетів – 12, спеціалізованої мережі – 33, інші – 7. Відкриття нових підприємств дало можливість створити додатково 520 нових робочих місця.

У харківських ресторанах та кафе представлено багато національних кухонь, відроджуються національні кулінарні традиції і культура других народів. Зараз у місті функціонує біля 100 таких підприємств з грузинською, вірменською, азербайджанською, узбецькою, арабською, турецькою,

єврейською, японською, китайською, в'єтнамською, італійською, індійською та мексиканською кухнями.

Що стосується мережі підприємства швидкого харчування, то зазначений сегмент ринку налічує 250 одиниць. Зросла також кількість підприємств ресторанного господарства з додатковими послугами населенню. Зокрема послуги культурного та спортивно-розважального характеру та кейтерінгу. Сьогодні близько 100 підприємств надають такі послуги.

В останні роки підприємства ресторанного господарства Харківської області привертає все більше інвесторів. Це пов'язано, перш за все, з привабливістю цього ринку, з можливостями отримання стабільного прибутку при грамотному управлінні рестораном та зростанням показника добробуту як всього підприємства, так й його робітників, які є власниками трудового капіталу [71].

На території області зареєстровано 95 оздоровчих заклади: 15 санаторіїв, 8 санаторіїв-профілакторіїв, 72 бази та інші заклади відпочинку. Із загальної кількості оздоровчих закладів області 13 оздоровчих закладів було зареєстровано у місті Харкові, інші 82 – за межами міста. Найбільшу кількість оздоровчих закладів зареєстровано на території Вовчанського (36 од.), Зміївського (13 од.), Борівського (9 од.) районів.

У табл. 2.1.4 наведено показники функціонування дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку в регіоні за 2000-2019 рр.

Подана у табл. 2.1.4 інформація показує, що найбільша закладів була у 2004 р. – 1786 од., а найменша у 2000 р. – 300 од. У 2019 р. їх кількість становила 732 од., що на 4 од. менше ніж у 2018 р. та 13 од. менше ніж у 2017 р., а кількість дітей, які перебували у закладах становила 97,613 тис. осіб, що на 550 осіб більше ніж у 2018 р. та 2276 осіб більше ніж у 2017 р. Кількість закладів оздоровлення у 2019 р. їх кількість становила 15 од., що на 2 од. менше ніж у 2018 р. та 4 од. менше ніж у 2017 р. та у них у 2019 р. перебували 7747 осіб, що на 605 особи менше ніж у 2018 р. та 327 осіб менше ніж у 2017 р.

Таблиця 2.1.4

Показники функціонування дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку у Харківській обл. за 2000-2019 рр. [14]

Роки	Кількість закладів, одиниць, од.		У них місць, одиниць, од.		Кількість дітей, які перебували у закладах, осіб	
	усього	у тому числі	усього	у тому числі	усього	у тому числі
		заклади оздоровлення		у закладах оздоровлення		у закладах оздоровлення
2000	300	47	12156	11112	37290	25538
2001	344	45	11250	10549	38252	24286
2002	851	53	12069	12069	78049	31363
2003	1376	58	13334	13334	118576	33006
2004	1786	53	20304	13355	144577	29262
2005	1430	44	10719	9375	123800	23839
2006	1021	45	10248	9005	117168	2006
2007	949	40	9328	8215	117857	19465
2008	926	42	9524	8708	115965	19366
2009	863	37	7681	7381	107002	16274
2010	880	37	7571	7306	106962	13878
2011	872	38	7676	7426	105777	15465
2012	856	33	7100	6720	101608	15562
2013	854	33	7229	6439	109170	14428
2014	775	25	5766	4976	91554	12545
2015	727	20	5702	3992	86967	9489
2016	751	20	6011	3950	91557	9087
2017	745	19	5955	3894	95337	8074
2018	736	17	5573	3623	97063	8352
2019	732	15	4849	2999	97613	7747
Відхилення 2019/2018 р.: - абсолютне, (+; -)	-4	-2	-724	-624	550	-605

Продовж. табл. 2.1.4

1	2	3	4	5	6	7
- відносне, %	-0,5	-11,8	-13,0	-17,2	0,6	-7,2
Відхилення 2019/2017 р.: - абсолютне, (+; -)	-13	-4	-1106	-895	2276	-327
- відносне, %	-1,7	-21,1	-18,6	-23,0	2,4	-4,1

Всебічний розвиток інфраструктури культурно-дозвільної та рекреаційної сфер є критично важливим чинником якості життя та соціального комфорту. Так, розвинутість індустрії дозвілля, насиченість культурного життя, рекреаційні можливості території входять до переліку основних показників.

У табл. 2.1.5 наведено показники функціонування театрів, концертних організацій та музеїв у Харківській обл. за 2000-2017 рр.

Таблиця 2.1.5

Показники функціонування театрів, концертних організацій та музеїв у Харківській обл. за 2000-2017 рр. [14]

Роки	Кількість театрів, од.	Кількість глядачів на виставах, тис. осіб	Кількість концертних організацій, професійних творчих колективів, одиниць	Кількість слухачів на концертах, тис. осіб	Кількість музеїв, од.	Кількість відвідувачів музеїв, тис. осіб
1	2	3	4	5	6	7
2000	6	326,4	2	97,3	24	503,3
2001	6	345,8	2	93,3	25	734,5
2002	6	328,8	2	79,1	25	770,6
2003	6	348,0	2	87,6	26	805,3
2004	6	344,2	2	88,9	26	823,3
2005	6	361,4	2	92,3	24	875,5
2006	6	357,4	2	101,1	24	910,0
2007	7	410,0	2	96,5	27	989,3
2008	7	435,2	2	100,0	33	1071,2

Продовж. табл. 2.1.5

1	2	3	4	5	6	7
2009	7	365,9	2	78,4	32	1025,0
2010	7	392,6	2	91,4	33	1093,7
2011	7	399,6	2	96,2	33	1132,7
2012	7	371,2	3	238,9	33	872,6
2013	7	414,9	3	206,1	33	879,1
2014	7	362,6	3	95,8	33	782,8
2015	7	394,3	3	89,6	33	881,1
2016	7	427,1	3	102,9	33	852,0
2017	7	439,5	3	110,2	33	830,3
Відхилення 2017/2016 р.: - абсолютне, (+; -)	0,0	12,4	0,0	7,3	0,0	-21,7
- відносне, %	0,0	2,9	0,0	7,1	0,0	-2,5
Відхилення 2017/2015 р.: - абсолютне, (+; -)	0,0	45,2	0,0	20,6	0,0	-50,8
- відносне, %	0,0	11,4	0,0	23,0	0,0	-5,8

Подана у табл. 2.1.5 інформація, показує що, з 2000 р. по 2006 р. в області кількість театрів складала 6 одиниць, а з 2007 р. зросла до 7 одиниць та залишилася такою до 2017 р. Загальна кількість концертних організацій на протязі 2000-2011 рр. становила 2 од., а з 2007 р. зросла до 3 одиниць та залишилася такою до 2017 р. Кількість слухачів концертних організацій має нерівномірну динаміку, а саме максимальна їх кількість становила 238,9 тис. осіб. у 2013 р., а мінімальна 79,1 тис. осіб становила у 2002 р. У 2000-2007 рр. кількість музеїв в регіоні залишилася майже незмінною – 24-26 од., у 2008 р. різко зросла до 33 од. та залишилася такою до 2017 р. Кількість відвідувачів музеїв у 201 р. становила 830,3 тис. осіб, що на 21,7 тис. осіб менше ніж у 2016 р. та 50,8 тис. осіб. менше ніж у 2015 р.

Харківська обл. історично розвивалася як «культурна столиця» Сходу України. Разом із тим, протягом останніх років все більш гостро відчувається конкуренція з боку інших регіонів держави. У сферах мистецтва, спорту, розваг та відпочинку на початок 2014 р. у було зайнято 11,5 тис. осіб (або

0,89 % від загального числа зайнятих), у тому числі 8,9 тис. найманих працівників. В Харківській обл. у 2013 р. діяли 33 музеї Міністерства культури України, що складає 5,4 % від їх загальної кількості по Україні. Співвідношення показників кількості музеїв та їх відвідування населенням свідчить про недостатній рівень використання музейного потенціалу регіону. В Харківській області на початок 2014 р. у функціонувало сім професійних театрів. Показники відвідування населенням Харківської області театрів відповідають середньоукраїнському рівню (15 разів на 100 осіб). Важливим елементом культурного сервісу є фестивальна діяльність. На основі популярних фестивалів («Печенізьке поле», «Свадьба в Малинівці», «Олексіївська фортеця», «Сьогодні – Купала, а завтра – Івана») може бути сформована тематична розважальна інфраструктура з відповідною системою туристичної індустрії [71].

У табл. 2.1.6 наведено показники функціонування бібліотек, кінозалів та клубних закладів в регіоні за 2000-2017 рр.

Таблиця 2.1.6

Показники функціонування бібліотек, кінозалів та клубних закладів у Харківській обл. за 2000-2017 рр. [14]

Роки	Кількість бібліотек, од.	Бібліотечний фонд, тис. примірників	Кількість кінозалів, од.	Кількість глядачів на сеансах за рік, тис. осіб	Кількість клубних закладів, одиниць	Кількість місць в них, тис. од.
1	2	3	4	5	7	7
2000	1017	24292	71	524	812	214,6
2001	1013	24028	90	901	784	215,3
2002	1143	24807	87	1151	782	216,2
2003	1311	27946	67	1369	770	212,5
2004	1312	28798	117	1367	757	209,3
2005	1329	29226	114	1006	747	205,5
2006	1337	28937	98	1101	731	200,6
2007	1337	29188	127	1086	724	197,9

Продовж. табл. 2.1.6

1	2	3	4	5	6	7
2008	1334	37113	129	1123	716	196,3
2009	1329	37066	124	1385	712	194,0
2010	858	20839	122	1163	710	192,5
2011	847	20694	122	1295	698	190,4
2012	843	20383	114	1613	695	189,6
2013	839	20232	113	1986	697	190,2
2014	838	19915	111	1968	698	187,3
2015	827	19589	109	2064	692	185,8
2016	817	19242	687	185,0
2017	804	18864	685	183,1
Відхилення 2017/2016 р.: - абсолютне, (+; -)	-13	-378	-2	-1,9
- відносне, %	-1,6	-2,0	-0,3	-1,0
Відхилення 2017/2015 р.: - абсолютне, (+; -)	-23	-725	-7	-2,7
- відносне, %	-2,8	-3,7	-1,0	-1,5

Подана у табл. 2.1.6 інформація показує, що максимальна кількість бібліотек в регіоні становила 1334 од. у 2008 р., а мінімальна склала 804 од. у 2017 р., що на 13 од. (1,6 %) менше ніж у 2016 р. та на 23 од. (2,8 %) менше ніж у 2015 р. Бібліотечний фонд у 2017 р. складав 18,864 млн примірників, що на 378 тис. примірників (2,0 %) менше ніж у 2016 р. та на 725 тис. примірників (3,7 %) менше ніж у 2015 р. Кількість клубних закладів склала 685 од. у 2017 р., що на 2 од. (0,3 %) менше ніж у 2016 р. та на 7 од. (1,0 %) менше ніж у 2015 р. Кількість місць в них, у 2017 р. склала 183,1 тис., що на 1,9 тис. (1,0 %) менше ніж у 2016 р. та на 2,7 тис. (1,5 %) менше ніж у 2015 р.

Отже, Харківська область, володіючи порівняно невеликим туристичним потенціалом, має порівняно розвинену туристичну інфраструктуру, що дозволяє істотно збільшити розвиток іноземного туризму і залучати туристів з інших регіонів України. Матеріальна база туризму потребує реконструкції, потрібне істотне розширення мережі туристичних об'єктів та послуг, пошук фінансової фондової підтримки, розробка спільних

державно-приватних програм з оновлення та реконструкції

У наступному підрозділі нами будуть визначені напрями розвитку туристичної діяльності у Харківській області.

2.2 Напрями розвитку туристичної галузі Харківської області

Розвиток рекреаційно-туристичної сфери для багатьох країн є на сьогодні однією з головних задач. Україна, яка розташована в центрі Європи на перехресті транспортних шляхів, і яка має для поступального розвитку своєї рекреаційної сфери сприятливі природно-кліматичні умови, значний історико-культурний потенціал, необхідні людські та матеріальні ресурси, значно відстає від більшості європейських країн за рівнем розвитку рекреаційно-туристичних послуг. Такий стан не є нормальним і потребує активізації процесів щодо створення в нашій державі потужної рекреаційної індустрії, яка спроможна задовольняти різноманітні рекреаційні потреби як для вітчизняних, так і іноземних туристів. При цьому слід враховувати, що організація рекреаційної діяльності на сьогодні виступає не лише як задача містобудівна, а, насамперед, соціальна та економічна, що повинна вирішуватися як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

Певний внесок у розвиток вітчизняної туристської індустрії вносить Харківщина. Володіючи великою науковосмністю, м. Харків може стати провідним діловим центром, де проходять міжнародні конгреси й наради, що дозволить розвивати конгресний, діловий, освітній і гомогенний туризм, а також організувати міжнародні ярмарки, салони і виставки. Це сприятиме інтенсивному розвитку міського туризму завдяки короткостроковим відпусткам і святковим дням.

Важливу роль відіграватиме дбайливе відношення керівництва міста до місцевої спадщини, збереження і розвитку міських пам'яток, пам'ятників,

звичаїв, національних свят. Але перш, ніж приступити до розробки і планування стратегії розвитку туризму в місті, потрібно визначитися в головному – на що робити ставку, який вигляд мусить мати місто, встановити його імідж, які необхідно створити умови, щоб гарантувати успіх задуманому.

З урахуванням значущості чинників розвитку туризму має бути визначена концепція комплексного розвитку регіону, що включає наступні аспекти:

- визначення найпривабливіших туристських зон в регіоні, а також забезпечення координації діяльності суб'єктів туристської сфери з метою організації міжрегіональних туристських маршрутів;
- підготовка переліку туристських ресурсів, серед яких на особливу увагу заслуговує класифікація культурної, історичної, природної спадщини, визначення найбільш значущих об'єктів для розвитку туризму;
- чітке визначення (у зв'язку з обмеженими фінансовими можливостями) туристської інфраструктури (яка повинна включати не лише готельне господарство і громадське харчування, але й суміжні галузі, тісно пов'язані з туризмом, з метою її подальшого комплексного розвитку);
- проведення маркетингових досліджень для визначення основних туристських потоків в регіоні, їх переміщення в середині регіону, а також з метою встановлення переважаючих у регіоні видів туризму;
- використання з метою туризму національного надбання, що включає як природні, так і штучні об'єкти;
- розвиток духовної сфери туризму, а також народної творчості місцевого населення, яке б підкреслювало особливості й колорит регіону;
- проведення заходів, що спрямовані на збереження історичних і природних пам'яток, захист довкілля регіону.

Враховуючи різні природні умови в регіоні, нерівномірне розміщення пам'яток, недолік засобів й інші фактори, регіональні представництва мусять акцентувати увагу, по-перше, на розвиток тих видів туризму, які не

потребують серйозних капіталовкладень, а можуть розвиватися на основі існуючої матеріально-технічної бази (наприклад, доцільно відродити недорогий масовий туризм, який би залучив в першу чергу – вітчизняних туристів); по-друге, на розвиток видів туризму, що не розвинені в регіоні, які, використовуючи існуючу матеріально-технічну базу і, отже, не вимагаючи значних засобів для розвитку, доповнювали б основні види.

Найбільшого розвитку в м. Харкові та області набули:

- історико-культурний туризм, що ґрунтується на екскурсійному інтересі до пам'ятників історії та культури на території міста, як з боку внутрішньо українських споживачів (в основному, у форматах освітнього туризму, поїздок вихідного дня тощо), так й іноземних гостей;
- діловий туризм, пов'язаний з функціонуванням на території міста центрів адміністративного та бізнес-управління, розвиненою мережею автодоріг та залізничних шляхів, наявністю міжнародного аеропорту;
- шопінг, дозволяючи розваги, у першу чергу для жителів Харківського регіону.

Діловий і культурно-ознайомлювальний туризм є видами діяльності, що працюють не тільки на внутрішньому, але й на міжнародному ринку. Місто Харків виступає на туристському ринку України як адміністративний і діловий центр в певних напрямках подорожей з діловими цілями, однак, такий туризм поки не став чіткою спеціалізацією Харкова.

Статистичний аналіз проведений дослідниками показує, що в м. Харкові та області пріоритетними є:

- 1) діловий туризм, що є найбільш перспективним, поки зростаючий (за експертними оцінками) не за рахунок спеціалізованих послуг (організація ділових комунікацій, корпоративні заходи тощо), а за рахунок бронювання квитків, трансферту, екскурсійного обслуговування;
- 2) організований історико-культурний туризм, що при середніх темпах росту споживчої аудиторії має значні перспективи, що пов'язані з новими

культурними та подієвими проектами, розвитком нових туристичних продуктів та інфраструктури прийому в Харкові.

За експертними оцінками тенденція розвитку ділового туризму в Харкові збережеться в довгостроковій перспективі і є підставою для того, щоб вважати діловий туризм основним туристичним сектором Харкова. Діловий туризм здатний дати Харкову значний економічний ефект. Зростання кількості Ріст туристів, які прибувають з діловими цілями, сприяє розвитку економічних зв'язків Харкова з регіонами України та зарубіжжя, позитивно відбивається на стані міської економіки. Для перетворення Харкова в центр ділового туризму необхідно вирішити багато завдань, у першу чергу, що пов'язані зі зміною співвідношення ціна/якість у бік зменшення вартісної складової, а по-друге безпеки туристів.

З метою забезпечення транспортних потреб бізнес-туристів, необхідно розширювати мережу компаній з прокату автомобілів. В м. Харкові слабо представлений цей сектор. Місту необхідно вирішити проблему прокату транспортних засобів за доступними цінами.

Конгресно-виставочний туризм дозволяє зняти таку гостру проблему, як сезонний фактор у туризмі, оскільки пік виставочної та конгресної активності припадає на зиму та міжсезоння, тобто саме на час «низького сезону» в туризмі.

На даному етапі в Харкові діє близько 300 ліцензованих організацій, що займаються туристичною діяльністю. Попередній аналіз послуг, які надають туристичні фірми Харкова, показав, що більшість з них надають послуги з організації виїзного туризму; 33 % фірм пропонують відпочинок та екскурсійні тури по Україні. Як правило, гірськолижний відпочинок і лікування в санаторіях в Карпатських гір і узбережжя Азовського та Чорного морів (ця діяльність найчастіше носить сезонний характер). Менше 10 % фірм пропонують безпосередньо екскурсії по Харкову, області та лікування в санаторіях передмістя Харкова.

Отже, аналіз діяльності турбізнесу регіону показує, що в'їзний турпродукт займає незначну частку в структурі діяльності навіть у лідерів галузі та не грає визначальної ролі в прибутках туристичних компаній на тлі продажу послуг виїзного туризму. Причиною того, що внутрішній і в'їзний туризм на території Харківщини недостатньо розвинений, служить, насамперед, недостатньо розвинена туристична інфраструктура міста, а також реклама на міжнародному та українському ринках туристичних послуг [33].

У ході обговорення бачення громад щодо реалізації стратегій розвитку Харківської області на 2021-2027 роки були досліджені деякі сучасні погляди на ефективні механізми які дозволяють збільшити кількість відвідувачів (туристів та екскурсантів) та як наслідок створити нові робочі місця та збільшити надходження до місцевого бюджету. Так запропоновано: забезпечення інклюзивності у туристичній галузі регіону з метою створення доступного туристичного середовища; створення спеціалізованої туристичної зони як елементу додаткового здобуття досвіду та його обміну, як потужний засіб активної реабілітації для осіб з обмеженими можливостями, ветерани АТО/ ООС; забезпечення належного рівня збереження та використання об'єктів архітектурної спадщини населених пунктів Харківщини та окремих пам'яток у відповідності до вимог чинного пам'яткоохоронного законодавства; забезпечення розвитку агротуризму в Харківській області та ін.

Дослідження проектів та стан розвитку туристичної галузі Харківський області, дозволяють зробити висновки про те, що Харківська область має всі передумови, для розвитку внутрішнього та в'їзного туризму. Харківщина посідає одне з провідних місць серед регіонів України за розміром площі, рівнем розвитку освіти, культури та мистецтва, будівництва, та розвитку підприємницької діяльності, м. Харків має сучасний міжнародний аеропорт, що приймає пасажирські літаки всіх типів. Харківська область має достатньо сприятливі кліматичні умови, барвистий ландшафт і наявність цілющих мінеральних джерел, здатними генерувати значний інтерес вітчизняних та

іноземних туристів.

Нажаль розвиток туристичної галузі в Харківській області гальмується багатьма чинниками: недосконалість нормативно законодавчої бази в галузі туризму та недостатня ефективність механізмів як державного так і господарсько-правового регулювання цієї галузі; недосконалість системи державного управління туризмом, низька ефективність взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади з органами місцевого самоврядування, суб'єктами туристичної галузі та особами, які мають спеціальні знання та бажають долучитися до розробки програм розвитку туристичної галузі. Розвиток туризму в Харківській області також гальмується відсутністю у суб'єктів туристичної галузі правових знань щодо створення та організації ведення бізнесу, захисту своїх прав, забезпечення прав споживачів та ін.

Для ефективного функціонування туристичної галузі в області необхідний комплексний системний підхід. Необхідно:

1) забезпечити залучення фахівців в галузі права, які мають спеціальні знання щодо правового регулювання туристичної діяльності з метою розробки якісних нормативних актів, стратегій програм, проведення тренінгів та семінарів для суб'єктів туристичної галузі та осіб які бажають започаткувати туристичну справу;

2) визначити пріоритетні галузі туризму, які у економічній сфері можуть сприяти зростанню зайнятості і доходів працюючих громадян, збільшенню надходжень до місцевого бюджету, розвитку малого і середнього бізнесу, поширенню ділової активності у інших галузях (транспорт, зв'язок, будівництво, торгівля, виробництво та ін.);

3) удосконалити транспортну інфраструктуру області, зокрема покращити транспортну доступність до туристичних об'єктів для окремих відвідувачів та організованих туристичних груп основними видами транспорту [64].

Спираючись на аналітичні висновки, за підсумками проведеної роботи

були визначені основні чинники впливу на вибір стратегічних напрямків розвитку туристичної галузі Харківської обл. SWOT-аналіз, який, вказує на внутрішні сильні і слабкі сторони, а також на зовнішні можливості і загрози (ризики), які впливатимуть на розвиток туристичної галузі в регіоні (табл. 2.2.1).

Таблиця 2.2.1

Результати SWOT-аналізу туристичної галузі Харківської обл.

[складено автором]

Сильні сторони (внутрішні)	Слабкі сторони (внутрішні)
1	2
<p>Унікальна історична і культурна спадщина загальноукраїнського та міжнародного значення.</p> <p>Економічно розвинене місто і регіон.</p> <p>Вигідне транспортно-логістичне розташування.</p> <p>Низька якість комерційних та окремих муніципальних послуг (транспорт, громадські туалети, прибирання вулиць)</p> <p>Проблеми з благоустроєм міста, висока «природна» засміченість та занедбаність окремих територій.</p> <p>Значне техногенне навантаження на довкілля (автошляхи та залізничні шляхи міжнародного значення).</p> <p>Специфічне просторове планування міста, поєднання урбанізованої забудови з рекреаційними зонами.</p> <p>Власні енергетичні, промислові, будівельні потужності.</p> <p>Високий рівень концентрації людського капіталу, наявність наукових закладів та студентської молоді.</p>	<p>Низька якість та недостатній асортимент туристичних послуг.</p> <p>Низька активність громади міста в цілому, у т.ч. у сфері туризму, послуг, розвитку клієнто-орієнтованого малого та середнього бізнесу.</p> <p>Низький рівень кооперації, партнерських відносин, кластеризації сфери послуг.</p> <p>Відсутність традицій системного управління процесами стратегічного розвитку міста, проектного менеджменту.</p> <p>Відсутність ефективної організаційної структури з управління розвитком туризму, брак професійних кадрів у системі муніципального управління.</p> <p>Неефективний муніципальний маркетинг</p> <p>Імідж Харківська як промислового центру.</p>
Можливості (зовнішні)	Загрози (зовнішні)
<p>Доступність сучасних інформаційних технологій та їхній подальший розвиток</p> <p>Збільшення попиту на туристичні продукти на внутрішньому ринку (організований та неорганізований туризм).</p>	<p>Незадовільний стан транспортної інфраструктури країни, низька якість послуг з перевезення.</p>

Продовж. табл. 2.2.1

1	2
<p>Розвиток державно-приватного партнерства.</p> <p>Зацікавленість проектами розвитку туризму з боку молодіжних громадських організацій, студентів.</p> <p>Зацікавленість історико-культурною спадщиною з боку української діаспори, та зарубіжних представників інших національних меншин, що мешкають у Харкові.</p> <p>Альтернативні джерела фінансування проектів (фонди підтримки місцевого самоврядування, проекти міжнародної технічної допомоги).</p> <p>Горизонтальна співпраця з іншими містами та регіонами (безпосередньо, через асоціації міст та інші об'єднання).</p> <p>Наявність попиту з боку мешканців Запоріжжя у сфері пізнавального, подієвого, промислового туризму.</p>	<p>Дефіцит бюджету, неможливість фінансування проектів через несправедливий розподіл бюджету «центр-регіони».</p> <p>Конкуренція з боку інших міст і регіонів України.</p> <p>Погіршення екологічної ситуації у місті (регіоні).</p> <p>Неефективне державне управління туристичною галуззю в цілому.</p> <p>Поглиблення макроекономічних кризових явищ на національному та світовому ринках.</p> <p>Відсутність підтримки ініціатив влади у сфері розвитку туризму з боку бізнесу та громадськості, центральних органів влади</p> <p>Інформаційна закритість влади і суспільства.</p> <p>Зниження купівельної спроможності споживачів та попиту на туристичні послуги.</p>

Отже, якісні та кількісні (за отриманими балами) результати SWOT-аналізу свідчать про певну перевагу слабких сторін над сильними сторонами, а також про існуючі та очікувані переваги зовнішніх можливостей над загрозами.

У наступному підрозділі нами буде розроблено екскурсійно-пізнавальний тур по Харківській області.

2.3 Розробка екскурсійно-пізнавального туру по Харківській області

Екскурсійний тур – це туристична поїздка тривалістю більше одного дня, яка передбачає екскурсійне обслуговування. Її маршрут може пролягати через різні міста чи навіть країни, де туристи ознайомлюються з визначними пам'ятками. Крім того, під час цієї поїздки надається комплекс послуг: розміщення, харчування, транспортне обслуговування, супровід гіда та ін.

Розробка екскурсійного туру розпочинається з прокладання маршруту. Зауважимо, що маршрут повинен закінчуватися там, де розпочинається, адже цього вимагає перша ознака туристичної подорожі – зворотний характер переміщення території.

Місцем початку і завершення туру (S/F) є населений пункт, звідки групу забирають і куди її повертають. Найчастіше це поселення, де туристи проживають чи постійно перебувають. Подальший маршрут екскурсійного туру складається з місць призначень або, як їх ще називають, дестинацій (Dst). Вони поділяються на екскурсійні та туристичні.

Екскурсійні дестинації відвідуються заради ознайомлення з визначними пам'ятками. Туристи перебувають тут від кількох годин до одного дня. Тому ці місця призначення повинні знаходитись у межах екскурсійного радіуса від туристичної дестинації або дорогою до неї.

У туристичних дестинаціях група зупиняється на кілька днів, тобто тут здійснюється принаймні одна ночівля. Тому програма перебування в таких місцях потребує певної інфраструктури. Зокрема, в туристичних дестинаціях має бути хоча б готельно-ресторанне підприємство. Тут також можуть проводитися екскурсії.

Розробка маршруту розпочинається з вибору дестинацій з урахуванням існуючої мережі шляхів сполучення та бажаної тривалості туру. При цьому обслуговуються такими критеріями, як наявність екскурсійних об'єктів та їхня

пізнавальна цінність, транспортна доступність, забезпеченість туристичною інфраструктурою. Потім визначають порядок відвідування DESTИНАЦІЙ, а також з'ясовують, які з них будуть екскурсійними, а які – туристичними.

Усі ці рішення відтворюються в схемі маршруту, яка може бути лінійною, кільцевою, радіальною та комбінованою. Її вибір залежить від взаємного розташування місць призначення на території, а також транспортної мережі, що сполучає DESTИНАЦІЇ. Найголовнішим завданням, яке постає при розробці схеми маршруту, є мінімізація витрат часу на переміщення та максимізація інформативно-пізнавальної цінності туру. Тобто варто охопити побільше цікавих місць і об'єктів, при цьому якомога менше перебувати в автобусі чи іншому транспортному засобі.

Лінійний і кільцевий маршрути передбачають послідовне відвідування DESTИНАЦІЙ. Різняться вони лише тим, що перша та остання DESTИНАЦІЇ в лінійних маршрутах знаходяться в різних, досить віддалених одне від одного місцях. А кільцевий тур організований так, що перше й останнє місця призначень збігаються або знаходяться поруч.

Кожен із них має свої переваги та недоліки. Лінійний маршрут дозволяє зробити так званий «зріз», який розкриває все розмаїття певного регіону чи країни. Однак у цьому випадку туристи день за днем віддаляються від свого місця проживання. Отже, наприкінці туру групі доведеться здійснити досить тривалий і виснажливий переїзд «додому». Саме цього недоліку позбавлений кільцевий маршрут.

Радіальні маршрути характерні переважно для заміських екскурсійних поїздок. Вони як «промінці сонця» розходяться від туристичної DESTИНАЦІЇ та передбачають повернення тією ж дорогою. Радіальні поїздки дуже добре комбінуються з іншими видами маршрутів. Це дозволяє відвідати цікаві об'єкти, розташовані неподалік від основного напрямку маршруту [34].

Основним завданням діяльності туристичної фірми є створення туру, підкріпленого відповідною програмою обслуговування. Маршрут відіграє

важливу роль у наданні туру привабливості, у задоволенні індивідуальних побажань і інтересів туристів. Нами пропонується екскурсійно-пізнавальний тур по Харківській області «Мистецька Харківщина».

Основою для проектування туру є короткий опис туристичної подорожі – набір вимог, які виявлено в результаті маркетингового дослідження ринку попиту, і які враховують можливості виконавця. Для вибору об'єктів відвідування в новому інноваційному туристичному продукті було обрано найпривабливіші місця Харківської області. Вибір маршруту тісно пов'язаний із метою подорожі, оскільки в Харківській області велика кількість історично-культурних ресурсів, я поєднала їх в своєму маршруті. Тому, мета туру екскурсійно-пізнавальна. Завдання подорожі ознайомитися з відомими місцями Харківщини, відвідати місця пов'язані з діяльністю та життям відомих людей. Груповий тур (20 осіб) розроблений на 3 дні / 2 ночі, з використанням закладів розміщення та харчування, основним транспортом є автобус, обов'язковим елементом є страхівка туристів. Розроблений тур орієнтований на споживачів середньої вікової категорії, молодіж та дітей. За соціальним критерієм та сімейні пари, корпоративні, групові та індивідуальних туристів. За економічним показником тур розрахований на три групи економ, стандарт та люкс, що в залежності від типу туристів має різну цінову категорію. Тур задовольняє основні потреби споживачів розміщення, харчування, транспорт та екскурсії, до допоміжних відноситься купівля сувенірів, додаткове харчування, задоволення власних потреб, додаткові екскурсії.

Об'єктами маршруту обрано:

1 День – екскурсія по місту Харків.

2 День – Свято-Вознесенська церква Української православної церкви, Садиба Святополк-Мирських, Палацово-парковий ансамбль «Старий Мерчик», Садово-парковий ансамбль «Шарівський», Заміська садиба «Наталіївка», Краснокутський Дендропарк.

3 День – музей-садиба Г. С. Сковороди та Чугуївський меморіальний музей І. Рєпіна.

Програма туристичної подорожі на три дні насичена різними туристичними об'єктами.

День 1. Розважальна екскурсія по місту Харків.

Час тривалості: 4 години екскурсія, 1 година-обід, 2 години в театрі музкомедії. Харків'яни і гості міста люблять проводити вільний час і фотографуватися біля пам'ятників гумористичної направленості, яких чимало в Харкові. Одним з перших пам'ятників на який варто звернути увагу був пам'ятник «Літаючим закоханим». Наступний бронзова скульптура Остапу Бендеру, герою епохального твору Ільфа і Петрова «12 стільців». Наступним об'єктом, який визває посмішку є пам'ятник Отцю Федору з «12 стільців» Ільфа і Петрова у вигляді артиста Михайла Пуговкіна з чайником. Також у Харкові є вже достатньо відомий пам'ятник колезі Бендера Кісі Вороб'янінову та пам'ятник Еллочці Людожерці. А ще є інший гумористичний пам'ятник присвячений М. Булгакову і комічному коту Бегемоту. Є в Харкові і пам'ятник «Вуху, яке все чує», пам'ятник КДБ. Зовсім поруч з пам'ятником КДБ розташований пам'ятник харківському сантехніку або він відомий ще, як пам'ятник закоханим, які обіймають один одного.

Ще сто років назад ніхто б не подумав, що люди поставлять пам'ятники таким предметам як: шестерінці, двигуну внутрішнього згоряння, горбатому жовтому «Запорожцю», Газовій засувці у Харківського управління газопроводів та швейній машинці. Закінчується день веселоців в розважально-молодіжному парку ім. Горького.

День 2 «Старовинні садиби Харківщини».

Гиївка. В 70 роки XIX ст. вважалося, що Гиївка одна з чотирьох самих кращих садіб Харківської губернії. Гиївка вийшла і в опис кращих садіб дореволюційної Слобожанщини Г. К. Лукомського. Садиба заснована дворянським родом Щербиніних. Палац. Збудований баснеписцем

В. Г. Масловичем, куплений княгинею Святополк – Мирською. Всі елементи садиби розташовані впродовж однієї вісі, яка пов'язувала палац, ставок, та церкву. Цей прийом створює живописні перспективи. Головна вісь була підкреслена липовими алеями, орієнтованими на бокові входи до палацу та дерев'яним містком через ставок. В північній частині був ландшафтний парк.

Старий Мерчик. Садиба-будинок Шидловських в Старому Мерчику, за легендою спроектований самим Растреллі, – пам'ятник державного значення. Напівзруйнований палац, побудований в стилі раннього класицизму, корпус для прислуги, декілька флігелів і грот, альтанки в парку, ротонда-колодязь, храм Всіх Святих, де покоїться прах засновника садиби, жертвний камінь, скіфська баба.

Шарівка. Один з найкрасивіших палацово-паркових ансамблів Східної України у Шарівці. Шарівський парк – архітектурний комплекс, заснований на початку XIX століття поміщиком Ольховським, а після придбаний великих промисловців графом Кенігом: двоповерховий величний палац із стрілчастими вікнами, фонтан, багатоярусний ландшафтний парк з терасами, 600-річний дуб, камінь – «пам'ятник зраді».

Наталівка – батьківщина українських меценатів І. Г. і П. І. Харитоненко. Садиба займає 48 га: палац у стилі альпійського шале, різьблений дерев'яний чайний будиночок, залишки стаєнь і іподрому, водонапірна башта з драконами, в'їзні ворота з барельєфами і статуями скіфських баб, Спасо-Преображенський собор – творіння архітектора А. Щусева, унікальні скульптури левів роботи Коненкова. Можливе відвідування Пархомівського історико-художнього музею – одного з кращих провінційних музеїв України або відпочинок на природі біля знаменитих Співочих терас – унікальних плодкових садів поміщика Харитоненко.

Краснокутськ. Близько 50 видів екзотичних рослин і чагарників у Краснокутському дендропарку, ставки, древній монастир, «дерево щастя», чернечі печери з підземними ходами, острів закоханих і багато іншого.

Архангело-Михайлівський храм у Краснокутську.

День 3. Відвідання Національного музею-садиби Г. С. Сковороди та Чугуївського меморіального музею І. Рєпіна.

Національний літературно-меморіальний музей Г. Сковороди у Сковородинівці, тут зберігаються особисті речі філософа: срібний англійський годинник з його дарчим написом «От Григория Варсавы Сковороды чрез Стефана Гречину», скрипка родини Правицьких, на якій грав філософ, перебуваючи у Бабаях, фамільна скриня Ковалівських. Експозиція літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди розміщена в будинку поміщиків Ковалівських. У перших двох залах розкривається життєвий шлях просвітителя, його основні філософські ідеї та художні твори. Третій зал присвячений вшануванню мислителя та вивченню його творчості у ХІХ-ХХІ ст. Завершується екскурсія біля меморіальної кімнати, де жив і помер Григорій Сковорода. В експозиції також відтворена історія музею та культурно-мистецькі заходи, що проходять на його базі. В експозиції представлені різноманітні матеріали: видання творів філософа, наукова і художня література про нього, книги античних, середньовічних та новочасних філософів і поетів, які він вивчав, етнографічні предмети; присвячені йому картини, графічні роботи, скульптури, сувеніри. Збереглися і деякі особисті речі народного мудреця. Екскурсія супроводжується аудіозаписами української духовної музики ХVІІІ ст. та пісень самого Г. С. Сковороди (у виконанні українського барда П. Приступова). В залі демонструються художні та документальні фільми, відеозаписи культурних заходів у музеї. На території музею, яка займає площу 18,2 гектара, розміщені пам'ятки історії, архітектури, монументального та садово-паркового мистецтва ХVІІІ ст. національного значення. Можна доторкнутися до 700-літнього дуба, щоб здійснилися заповітні мрії, а щоб зарядитися позитивною енергетикою – пригорнутися до дуба, посадженого філософом. Сакральним центром усього комплексу є могила Сковороди. На території меморіального комплексу є пам'ятник

філософові – бронзовий бюст роботи скульптора Івана Кавалерідзе (1972 р.). Розкриттю ідей мислителя про людське себепізнання, пошук істини, душевного спокою сприяє «Філософська алея».

Кочеток – селище на березі Сіверського Дінця. У Кочетку знаходиться один з найкрасивіших храмів Харківської області – велична п'ятиглава церква Володимирської ікони Божої Матері. Вклонитися чудотворній іконі приїжджають віруючі з усієї України. Могила відомого російського філософа Я. Грота, похованого біля храму. Відвідування музею води, відкритого на базі водопровідного господарства «Донець». Більше 2000 експонатів розповідають про історію річки Сіверський Донець, про роль води в житті людей: діорама куточка природи Кочетка, макети стародавніх і сучасних водопроводів, схеми водопостачання і багато іншого.

Чугуїв – одне з найстаріших міст Слобідської України, перші згадки про який зустрічаються в епоху Київської Русі. Серед кількох версій походження назви – від імені половецького хана Чугая, який заснував тут місто Верхній Шарукань. Історія міста від дня заснування (1638) – крізь Чугуївське городище, Чугуївської фортеця, Чугуївське військове поселення і Чугуївський гарнізон – до наших днів. Імператорський шляховий палац, Чугуївський меморіальний музей І. Рєпіна, галерея, краєзнавчий музей [71].

Протягом туру туристи будуть користуватися послугами закладів розміщення, використовувати автобус для переміщення, зупинятися в закладах харчування. Протягом маршруту туристів буде супроводжувати гід, який буде нести відповідальність за туристів. Також необхідною умовою є страхування, тому туристи будуть застраховані. Калькуляція туру (табл. 2.3.1).

Згідно даних табл. 2.3.1 ціна путівки на 1 особу – 2520 грн. В програму включено: екскурсійне обслуговування по всьому маршруту; проїзд у комфортабельному автобусі; технічні зупинки через кожних 200 км; проживання 2 ночі у готелі (2-х містний «стандарт»); харчування – 2 сніданки; страхування на час подорожі.

Таблиця 2.3.1

Калькуляція туру «Мистецька Харківщина» [складено автором]

№ з/п	Найменування витрат	Ціна, грн	Кількість	Розрахункова формула	Загальна сума, грн
1	Транспорт	15000	-	-	15000
2	Проживання (2-х містний номер «стандарт») та харчування в готелі	700	10 номерів, 2 доби	$V_{пр} = \text{Ціна одного номера} * \text{Кількість номерів} * \text{Кількість днів проживання} + \text{Вартість броні}$	14000
3	Екскурсійне обслуговування групи (оглядова екскурсія у м. Харків)	150	20	$V_e = \text{Ціна екскурсій} * \text{кількість екскурсантів}$	3000
4	Обід (1 день)	150	20	$V_o = \text{Ціна харчування} * \text{кількість екскурсантів}$	3000
5	Екскурсійне обслуговування групи (у музеях – день 2-3)	200	4	$V_e = \text{Ціна екскурсій} * \text{кількість екскурсій}$	800
6	Заробітна плата супроводжуючого	400	3	$V_z = \text{Денна ставка} * \text{Кількість днів роботи}$	1200
7	Накладні витрати	-	10 %	$V_n = (п1 + п2 + п3 + п4 + п5 + п6) * 10\% / 100\%$	3700
8	Страховання туристів	65	20	-	1300
9	Прибуток	-	20 %	$Ціна = 20\%/100\% * (п1 + п2 + п3 + п4 + п5 + п6 + п7 + п8)$	8400
10	Загальна вартість туру	-	-	$V_{тз} = п1 + п2 + п3 + п4 + п5 + п6 + п7 + п8 + п9$	50400
11	Ціна путівки на 1 особу	-	-	$Ц_{п} = V_{тз} / \text{Кількість осіб}$	2520

В програму не включено і додатково сплачуються: вхідні квитки в музеї; додаткове харчування та особисті витрати.

Вартість вхідних квитків: Пархомівський художній музей – 20 грн; Харківський музей – 20 грн; Зміївський музей – 10 грн; музей-садиба Г. С. Сковороди – 20 грн; Чугуївський меморіальний музей І. Рєпіна – 20 грн; театр музкомедії – від 100 грн.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У Харківській області існують вагомі передумови для того, щоб увійти до найбільш розвинутих у туристичному відношенні регіонів України та Європи. Харківщина має вигідне геополітичне розташування, комфортні мікрокліматичні умови, різноманітний ландшафт, унікальну флору і фауну, історико-культурну, архітектурну спадщину, розвинуту мережу транспортного сполучення, достатні людські, матеріальні, у т. ч. природно-оздоровчі ресурси. Природно-заповідний фонд та культурно-історична спадщина є базою для розвитку культурно-пізнавального туризму в регіоні. Харківська область має цінні курортологічні ресурси, цілісні природні комплекси з комфортними мікрокліматичними характеристиками. Сприятливі природні умови вплинули на формування та розвиток в регіоні багатьох санаторно-курортних підприємств. Сьогодні активно розвивається нова туристична галузь – сільський туризм.

Харківська область має значний історико-культурний потенціал. До реєстру національно-культурного надбання включено пам'ятки архітектури, археології, історії та монументального мистецтва, загальна кількість яких складає 2535 одиниць, що становить близько 5 % від історико-культурного потенціалу України. Музейна мережа Харківщини налічує 121 музей.

У Харківській області визначено основні туристично-екскурсійні маршрути, що за тематичною спрямованістю охоплюють визначні місця, пам'ятки історії, культури, архітектури й природи та пов'язані з життям і діяльністю видатних вітчизняних та всесвітньо відомих особистостей. Сьогодні в області існує понад 100 тематичних екскурсійних маршрутів. Туристичні організації систематично розробляють нові та оновлюють існуючі екскурсії різноманітної тематики.

Місто Харків – одне з історичних міст України, входить до складу Ліги історичних міст. В той самий час, Харків – один з найбільших транспортних

вузлів України, великий науковий центр України. Місто Харків як важливий економічний центр, виступає об'єктом ділового туризму. Представляючи важливий центр ділового, фінансового, політичного, наукового, духовного і культурного життя України, Харків має унікальні можливості розвивати найбільш перспективні види туризму у всіх наявних формах. Існуючі можливості по розвитку різних видів туризму дозволяють істотно урізноманітнити пропозицію і підвищують конкурентоспроможність міського туристського продукту. Спектр туристської пропозиції достатньо широкий і може базуватися, перш за все, на фрагментах історико-архітектурного середовища міста, що збереглися, пам'ятниках архітектури, інженерного мистецтва, історії, археології і культури.

Таким чином, ресурсна база кожного із районів Харківської області має значний потенціал для комплексного розвитку різних видів відпочинку й оздоровлення: санаторно-курортного лікування, спортивно-оздоровчого, культурно-пізнавального, сільського зеленого, мисливського та рибальського туризму. Харківська область є багатопрофільною дестинацією літнього та зимового відпочинку, бальнеологічного лікування й масового пізнавального туризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонова Л. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання / Л. Агафонова, О. Агафонова; Київський університет туризму, економіки і права. – К. : Знання України, 2008. – 351 с.
2. Аланські витоки: древнє городище у Верхньому Салтові приваблює любителів Середньовіччя // Україна молода. – 27.09.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: umoloda.kiev.ua/number/3052/196/103925/).
3. Аріон О. В. Організація транспортного обслуговування туристів : Навчальний посібник / О. В. Аріон. – Київ : Альтерпрес, 2008. – 192 с.
4. Бабарицька В. К. Екскурсознавство і музеєзнавство : навч. посіб. / В. К. Бабарицька, А. Я. Короткова, О. Ю. Малиновська. – К. : Альтерпрес, 2007. – 464 с.
5. Балашова Р. І. Організація діяльності туристичного підприємства : навч. посіб. / Р. І. Балашова. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 184 с.
6. Банько В. Г. Туристська логістика: навч. посіб. / В. Г. Банько. – К.: Дакор; КНТ, 2008. – 204 с.
7. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України : методологія та методика аналізу, термінологія, районування. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
8. Бондаренко Б. А. Каменная летопись. История градостроительства и архитектуры Харькова. Путев. 2-е изд., пер. и доп / Б. А. Бондаренко. – Хапків: Прапор, 1978. – 72 с.
9. Бондаренко С. В городе Харьков. Харьков туристический. 100 мест, которые нужно увидеть / С. 7Бондаренко. – Харьков: Теленеделя-Харьков, 2011. – 93 с.
10. Ботанічний сад ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Офіційний сайт.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.garden.kharkov.ua/>.

11. Брич В. Я. Організація туризму: підруч. / В. Я. Брич. – Тернопіль : ТНЕУ, 2017. – 448 с.

12. Ващишин М. Правове регулювання туристичної діяльності: навч.-метод. посібник / М. Ващишин. – Львів : ПП Сорока Т.Б., 2014. – 168 с.

13. Галасюк С. С. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності : навч. посіб. / С. С. Галасюк, С. Г. Нездоймінов. – К. : Центр учбової літератури, 2016. – 178 с.

14. Головне управління статистики у Харківській області : офіц. сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kh.ukrstat.gov.ua/>.

15. Городня Т. А. Економіка туризму: теорія і практика: навч. посіб. / Т. А. Городня, А. Ф. Щербак. – К.: Кондор, 2012. – 436 с.

16. Департамент екології та природних ресурсів Харківської обласної державної адміністрації. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecodepart.kh.gov.ua/diialnist/pzf>.

17. Державна екологічна інспекція в Харківській області. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecoinsp.kharkov.ua/pzf.html>.

18. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

19. Дивовижна Харківська область: пам'ятки, природні та історичні місця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukraine-is.com/uk/divovizhna-xarkivska-oblast-pamyatki-prirodni-ta-istorichni-miscya/>.

20. Довгаль Г. В. Туристична привабливість Харкова: сучасний стан та перспективи / Г. В. Довгаль, Н. І. Омельченко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. – 2018. – Вип. 7. – С. 109-114.

21. Довгаль Г. В. Інвестиційна привабливість як чинник формування туристичного іміджу у Харківському регіоні / Г. В. Довгаль // Вісник

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2011. – № 961. – С. 171–175.

22. Екологічний атлас Харківської області / гол. ред. А. В. Гриценко – Харків: УкрНДІЕП, 2005. – 80 с.

23. Екологічний паспорт Харківської області 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://mepr.gov.ua/files/docs/eeco_passport/2017.

24. Економічний розвиток у розрізі регіонів України (за підсумками 2016 року) / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=5e5afc34-e12f-4862-86c9-a974a9a7e33b>.

25. Єпіфанова Ю. С. Правове регулювання туристичної діяльності : навч. посібник / Ю. С. Єпіфанова, Л. В. Новікова, О. А. Файер ; за ред. Л. В. Новікової. – Харків : ФОП Бровін О. В., 2014. – 238 с.

26. История и архитектура. Выдающиеся архитекторы Харькова XVIII – середины XX вв. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kharkov.ua/culture/4.html>.

27. Кифяк В. Ф. Організація туризму: навч. посібник / В. Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2011. – 344 с.

28. Кіптенко В. К. Організація екскурсійних послуг : підручник / В. К. Кіптенко, О. Ю. Малиновська. – Херсон : Олді-плюс, 2018. – 518 с.

29. Климат Харькова / под ред. Бабиченко В.Н. – Л.: Гидрометеиздат, 1983. – 216 с.

30. Коваль П. Ф. В'їзний туризм : Навчальний посібник / П. Ф. Коваль, Н. О. Алєшугіна, Г. П. Андрєєва, О. О. Зеленська, Т. В. Григор'єва, О. Г. Пархоменко, В. Б. Дудко, М. О. Михайловський, С. І. Бондар. – Ніжин : Видавництво Лук'яненко В. В., 2010. – 304 с.

31. Козинець В. М. Безпека життєдіяльності у сфері туризму : навчальний посібник / В. М. Козинець. – Київ : Кондор, 2006. – 576 с.

32. Козловський Є. В. Правове регулювання туристичної діяльності:

навч. посіб. / Є. В. Козловський. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 272 с.

33. Колесников О. М. Дослідження можливих напрямків розвитку туризму в м. Харкові О. М. Колесников // Туризм і місто: досвід, проблеми та перспективи: монографія / за заг. ред. І. М. Писаревського; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Харків : ХНАМГ, 2011. – С. 101-110.

34. Король О. Д. Організація екскурсійних послуг у туризмі : навч.-метод. посібник / О. Д. Король. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – 144 с.

35. Кубах А. І. Правове регулювання туристської діяльності: навчальний посібник / А. І. Кубах, Т. А. Коляда, О. В. Харитонов. – Харків : ХНАМГ, 2010. – 282 с.

36. Кузик С.П. Географія туризму : навчальний посібник / С. П. Кузик; МОНУ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Географічний ф-т. – К. : Знання, 2011. – 271 с.

37. Лисенко О. Г. Динаміка температурного режиму Харківської області / О. Г. Лисенко, Г. С. Куценко // Молоді науковці – географічній науці. Збірник наукових праць X Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (21-22 листопада 2014 р.) – К.: Прінт Сервіс, 2014. – Вип. X. – С 83-86.

38. Любіцева О. О. Методика розробки турів: навч. посібн. / О. О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2003. – 104 с.

39. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О. О. Любіцева. – 3-є вид. – К. : Альтпрес, 2005. – 253 с.

40. Мальська М. П. Туристичний бізнес: теорія та практика : навч. посіб. / М. П. Мальська, В. В. Худо. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Центр учб. л-ри, 2012. – 368 с.

41. Михайліченко Г. І. Організація туристичних подорожей : навч. посіб. / Г. І. Михайліченко, А. Ю. Єременко. – К. : КНТЕУ, 2011. – 391 с.

42. Михайліченко Г. І. Практика організації туристичних подорожей:

навч. посіб. / Г. І. Михайліченко. – К. : КНТЕУ, 2003. – 156 с.

43. Михайліченко Г. І. Туроперейтинг : підручник / Г. І. Михайліченко. – К. : КНТЕУ, 2018. – 304 с.

44. Музеї Харківщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museums.kh.ua/>.

45. Нездоймінов С. Г. Організація екскурсійних послуг: навч.-методичний посібник / С. Г. Нездоймінов. – Одеса : Астропринт, 2011. – 216 с.

46. НПП «Гомільшанські ліси». Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gomolsha.org.ua/>.

47. Організований відпочинок та оздоровлення населення у Харківській області (Статистичний збірник) / За ред. І. Г. Наумова; відп. за випуск О. А. Глухова; Головне управління статистики у Харківській області. – Харків, 2016. – 101 с.

48. Отечко С. А. Територіальна організація транспортної системи Харківського регіону (на прикладі підсистеми автомобільного транспорту) : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : 11.00.02 / С. А. Отечко; Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2013. – 217 с.

49. Пангелов Б. П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей : навч. посіб. / Б. П. Пангелов. – К. : Академвидав, 2010. – 248 с.

50. Пересадько В. А. Застосування картографічного методу в процесі дослідження природної та історико-культурної спадщини в Харківській області / В. А. Пересадько, К. В. Шпурік // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : зб. наук. пр. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 11. – С. 129-135.

51. Писаревський І. М. Планування та організація туристських маршрутів : підруч. / І. М. Писаревський, М. В. Тонкошкур. – Харків : ХНАМГ, 2012. – 304 с.

52. Покоłodна М. М. Історико-культурні ресурси, їх класифікація та використання для розвитку туризму в місті Харкові та Харківській області /

М. М. Покоłodна // Туризм і місто: аналіз проблем, тенденцій та моделювання розвитку: монографія / за заг. ред. І. М. Писаревського; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Харків: ХНАМГ, 2012. – С. 18-27.

53. Покоłodна М. М. Рекреаційні ресурси Харківської області, їх географічна характеристика та раціональне використання : Автореф. дис ... канд. геогр. наук : 11.00.11 / Марія Миколаївна Покоłodна; В.о. Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2003. – 19 с.

54. Природно-заповідний фонд Харківської області: довідник / О. В.Клімов, О. Г. Вовк, О. В. Філатова та ін. – Харків : Райдер, 2005. – 304 с.

55. Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про туризм»: Закон України від 18.11.2003 р. № 1282-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 50. – Ст. 2600.

56. Про Концепцію розвитку туризму в 2008-2010 рр. м. Харкові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkiv.rocks/reestr/409183> .

57. Про курорти: Закон України від 05.10.2000 р. № 2026-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

58. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 04.09.2008 р. № 375-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/375-17>.

59. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264 (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

60. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2465-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.

61. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – Ст. 241.

62. Путеводитель. Харьков и Харьковская область. Сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.guide.kharkov.ua/>.

63. Рекун Г. П. Оцінка впливу туристських чинників на розвиток Харківського регіону / Г. П. Рекун, Я. А. Стаднюк // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2014. – № 2 (1). – С. 44-50.

64. Семенова М. В. Аналіз основних завдань щодо розвитку туризму в Харківській області / М. В. Семенова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/23.01.2020/Tezy_23_01_2020-21.pdf.

65. Смирнов І. Г. Логістика туризму : навчальний посібник / І. Г. Смирнов. – Київ : Знання, 2009. – 444 с.

66. Соловьев В. О. Спутник краеведа Харьковщины: учебно-справочное пособие / В. О. Соловьев, С. А. Бахтина, Л. В. Раенко, В. И. Сидоров. – Харьков, 2014. – 188 с.

67. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-r.

68. Стратегія розвитку Харківської області на 2021-2027 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1026/102538/files/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf>.

69. Тишевська О. В. Проблеми і перспективи розвитку туристичної галузі в Харківському регіоні / О. В. Тишевська // Коммунальное хозяйство городов: науч. – техн. сб. – 2007. – Вып. 75. – С. 442-449.

70. Туризм на Харківщині. Природно-рекреаційні ресурси та історико-культурний потенціал регіону : бібліогр. путівник / Упр. культури і туризму Харк. облдержадмін., Харк. обл. універс. наук. б-ка; уклад. Г. М. Єрофєєва. – Харків, 2008. – 203 с.

71. Туристичний кластер Харківщини : монографія / Колектив авторів, гол. ред. О. В. Яковчук. – Харків: ФОП Панов А. М., 2019. – 432 с.

72. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н. В. Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
73. Харківська область у 2015 році (статистичний щорічник) / За ред. О.Г. Мамонтової; Головне управління статистики у Харківській області. – Харків, 2016. – 534 с.
74. Харківський державний зоологічний парк. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zoo.kharkov.ua/>.
75. Харьков: Архитектура, памятники, новостройки: путеводитель / Б. Г. Клейн, И. Н. Лаврентьев, А. Ю. Лейбфрейд и др. 2-е изд., испр. и доп. – Харьков : Прапор, 1987. – 151 с.
76. Харьков: новое о знакомых местах. Сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://the-past.inf.ua>
77. Харьковская область: Природа, население, хозяйство. – 2-е изд., перераб. и доп. / А. П. Голиков, А. Л. Сидоренко и др.: под ред. А. П. Голикова, А. Л. Сидоренко. – Харьков : Бизнес информ, 1997. – 288 с.
78. Цинклер Є. Находки, сделанные археологами в Харьковской области, могут изменить мнение ученых о древних германцах / Є. Цинклер // Факти. – 27.08.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ua/67238-nahodki-sdelannye-arheologami-v-harkovskoj-oblasti-mogut-izmenit-mnenie-uchenyh-o-drevnih-germancah>).
79. Чорненька Н. В. Безпека туризму: навч. посібник / Н. В. Чорненька. – К. : Видавничий дім «Кондор», 2019. – 188 с.
80. Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму : підручник / Ф. Ф. Шандор, М. П. Кляп. – К. : Знання, 2013. – 334 с.